

Međuraće i Drugi svjetski rat

Ivica Miškulin

*(Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod)*

POLITIČKI ODNOSI U VIROVITICI 1922.-1923.

UDK 329(497.5 Virovitica)“1922/1923”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. prosinca 2005.

U radu autor na temelju stranačkog tiska i dostupne arhivske građe obrađuje razvoj političkih odnosa u Virovitici od početka 1922. pa do kraja 1923. Rečeno razdoblje predstavlja, po važnosti događaja koji su se u njemu zbili i po njihovom utjecaju na kasniji razvoj političkog života u Virovitici, jednu od najvažnijih epizoda u virovitičkoj međuratnoj povijesti. U tom razdoblju za Viroviticu je karakteristično nepostojanje osnovnih mehanizama gradske vlasti (nefunkcioniranje gradskog zastupstva), često uplitanje viših pokrajinskih ili državnih organa u politički život grada te visoka razina osobnih animoziteta između lokalnih stranačkih prvaka. Sve je to grad Viroviticu činilo područjem političke nestabilnosti te nije ostalo bez odraza na ekonomski razvitak cjelokupnog područja.

Ključne riječi: politički život, gradska autonomija, Kraljevina SHS, Virovitica.

Uvod

U svrhu što potpunijeg razumijevanja stranačkih borbi u Virovitici, u razdoblju od početka 1922. do kraja 1923., o čemu će u ovom radu biti riječi, potrebno je nešto reći o etničkoj strukturi te dostignutom stupnju ekonomskog razvoja u tom mjestu. Iako statistička građa (popisi stanovništva iz 1921. i 1931.) kojom ćemo se koristiti da bi prikazali etničku strukturu stanovništva Virovitice ne otkriva točnu brojnost pojedine etničke skupine u njoj, preko podataka o vjerskoj i jezičnoj strukturi stanovništva koju popisi donose, moguće je odrediti približnu etničku kartu Virovitice. Početkom dvadesetih godina XX. stoljeća u Virovitici je bilo 9.366 stanovnika. Većina u gradu bili su Hrvati, koji su predstavljali najbrojniju etničku skupinu, čineći oko 73% stanovništva. U gradu je postojala brojna mađarska i njemačka manjina, a Srbi su činili oko 3% stanovništva. Krajem desetljeća odnosi između brojnosti pojedinih etničkih skupina u Virovitici nisu se bitnije mijenjali (prema popisu stanovništva iz 1931. u Virovitici je bilo 10.652 stanov-

nika), iako je potrebno naglasiti da je stanovništvo rimokatoličke vjeroispovijesti praktički ostalo na istom postotku u ukupnom broju stanovnika kao i početkom desetljeća. Pored gore nabrojanih etničkih skupina u Virovitici su živjeli Židovi, Česi, Rusi, Rumunji, Talijani i dr.¹

Gospodarstvo grada Virovitice (do 31. prosinca 1921. Virovitica je imala status trgovišta) u razdoblju postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) upada u veliku krizu. Do ulaska Hrvatske i Slavonije u sustav Kraljevine SHS, cjelokupna poljoprivredna i industrijska proizvodnja Virovitice bila je usmjerena prema tržištima Ugarske, ali, nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije, granica prema Ugarskoj se zatvara. U novoj državnoj zajednici virovitički kotar postaje granično područje, čime njezin, do tada izvrstan geografski položaj, predstavlja glavnog uzročnika njezinog ekonomskog pada. Proces gospodarske recesije u koji je Virovitica, kao i cijeli kotar, nakon prvog svjetskog rata upala, na najbolji način pokazuje propadanje bankarskih i novčarskih ustanova u Virovitici.²

U Virovitici je, nakon prvog svjetskog rata, djelovalo nekoliko bankarsko – novčarskih zavoda, od kojih su najznačajniji bili Virovitička štedionica i podužnica Prve hrvatske štedionice, ali sve one, ubrzo upadaju u financijske probleme. Od ostalih industrijsko – obrtničkih ustanova u Virovitici, u razdoblju Kraljevine SHS, treba izdvojiti djelovanje Električne centrale, Gradske klaonice, Zadruga za proizvodnju metalne i drvene robe i dr. U gradu su postojale dvije tiskare, nekoliko mlinova, tri ciglane te niz drugih obrtničkih radionica. Virovitica je predstavljala i sabirno središte za cjelokupnu poljoprivrednu proizvodnju ne samo virovitičkog nego i okolnih kotareva. Stoga je razumljivo u kakvu je krizu Virovitica upala nakon 1918., jer je grad većinu proizvoda (od kojih su najznačajniji poljoprivredni proizvodi, stoka i drvo) usmjeravao na tržišta bivše Austro-Ugarske Monarhije, a nakon stvaranja Kraljevine SHS, postaje pogranično područje s ograničenim mogućnostima gospodarskog razvitka.³

Broj različitih industrijskih i obrtničkih ustanova u Virovitici može nam predočiti i približnu socijalnu strukturu grada krajem dvadesetih godina XX. stoljeća. Prema raspoloživim podacima većina stanovnika Virovitice živjela

¹ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.1. 1921. godine*, Sarajevo 1932., 258.-259.; *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939.*, knj. I., Zagreb 1940., 326.-327. Kako bi etnička struktura Virovitice u rečenom razdoblju bila što jasnija dodajem i vjersku strukturu grada prema popisima stanovništva iz 1921. i 1931.:

Virovitica	Rimokatolici	Pravoslavni	Muslimani	Židovi	Evangelistici	Ostalo	Ukupno
1921.	8.592	291	11	278	189	5	9.366
1931.	9.664	405	67	233	263	20	10.652

² Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, «Klasna borba u Virovitici 1981.-1920.», *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje*, (dalje ZR. CDISB), 20/1983., br. 1, 55.-72.; ISTA, «Klasna borba u Virovitici 1921.-1929.», ZR. CDISB, 21/1984., br. 1, 121.-147.

³ *Isto.*

je od poljoprivredne proizvodnje i srodnih zanimanja (4.560). U poslovima vezanim za industriju i obrtništvo bio je zaposlen i od njih se uzdržavao, također, velik broj ljudi (3.467). Pri tome su prednjačili obrtnici u proizvodnji odjeće i građevinskim poslovima. U velikoj mjeri bila je razvijena i trgovina (naročito poljoprivrednim proizvodima i stokom te odjećom, proizvodima od drveta i dr.). Nesumnjivo velik broj ljudi pripadao je činovničko-službeničkom sloju te različitim poslovima vezanim uz transport robe.⁴

Politički odnosi u Virovitici do početka 1922.

U političkom životu Virovitice međuratnog razdoblja središnju ulogu imale su političke stranke. Svoje stranačke organizacije u Virovitici od hrvatskih političkih stranaka imale su Hrvatska zajednica (HZ) i Hrvatska (pučka, republikanska) seljačka stranka (HPSS/HRSS).⁵ Od srpskih političkih stranaka stranačke organizacije u Virovitici su imale Demokratska stranka (DS), Narodna radikalna stranka (NRS) te Samostalna demokratska stranka (SDS). Prilikom parlamentarnih izbora na virovitičkom području (1920., 1923., 1925. i 1927. godine) znalo je doći i do pojačanih aktivnosti drugih političkih stranaka kao što je bila Hrvatska pučka stranka (HPS), a najinteresantnija je situacija s Hrvatskom strankom prava (HSP). Ova politička stranka je, nedvojbeno, imala važnog utjecaja na razvoj političkih prilika u Virovitici, u razdoblju postojanja Kraljevine SHS. Ponekad je dolazilo i do njezinog istupa prilikom provođenja gradskih izbora, ali iz dostupnog materijala, nije moguće zaključiti da je stranka imala kontinuitet političkog djelovanja u Virovitici. No, riječ je o političkoj stranci s važnim utjecajem na politički život Virovitice međuratnog razdoblja. U političkom životu Virovitice, u razdoblju do izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920., veliki utjecaj ostvarivala je Socijalistička radnička partija Jugoslavije [SRPJ (k)] tj. Komunistička partije Jugoslavije (KPJ). U Virovitici je politički djelovala i organizacija Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slovenije (SDS HiS) tj., od 1921. organizacija Socijalističke partije Jugoslavije (SPJ).⁶

Od hrvatskih političkih stranaka, najjači utjecaj u političkom životu Virovitice do izbora za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920., imao je HZ. Stranka je u svoje redove uspjela privući najveći dio virovitičkog građanstva (obrnštvo, činovništvo i dr.). Iako su najveći broj mandata u gradskom zastupstvu, na prvim općinskim izborima u Virovitici, održanim

⁴ *Godišnjak banske*, 327.

⁵ Stranka do prosinca 1920. nosi naziv Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS). Tada uzima naziv Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), a 1925. naziva se Hrvatska seljačka stranka (HSS). (Više o tome u Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.) U radu će se, sukladno ovome, i koristiti pripadajuće kraćenice, tj. do prosinca 1920.-HPSS, a dalje HRSS.

⁶ O parlamentarnim izborima u virovitičkom kotaru 1919.-1928. vidi u Ivica MIŠKULIN «Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929.», *Časopis za suvremenu povijest* (dalje *ČSP*), XXXV/2003., br. 3, 859.-885.

13. ožujka 1920., dobili komunisti, oni zbog različitih zakonskih ograničenja i netrpeljivosti režima prema njihovom djelovanju, nisu bili u mogućnosti iskoristiti rezultate tih izbora.⁷

Komunistički zastupnici u općinskom zastupstvu u dva su navrata odbili položiti zakonom propisanu prisegu kralju (točnije, namjeravali su je položiti uz ogradu, što vlasti nisu tolerirale) pa u Virovitici nije bilo moguće ostvariti kontinuitet općinske uprave jer su organi vlasti raspustili zastupstvo.⁸ Virovitički zajedničari oštro su zamjerali ovakav postupak komunističkih zastupnika optužujući ih zbog nemogućnosti funkcioniranja općinskog zastupstva. Pritome je karakteristično da se napadi na komunističke zastupnike pojačavaju nakon što su propali pokušaji zajedničara da ostvare suradnju s komunistima unutar općinskog zastupstva.⁹

Nakon što su komunistički zastupnici i po drugi puta odbili položiti prisegu u Virovitici su raspisani naknadni izbori za 13-oricu općinskih zastupnika, a njihova važnost leži u činjenici što se, sada prvi puta, u političkom životu Virovitice pojavljuje Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) kao organizirana politička snaga. Osjetivši opasnost od smanjenja svoje političke moći te narastajuće snage HPSS-a zajedničari su krenuli u oštru predizbornu kampanju zamjerajući njezinim pristašama inzistiranje na republikanstvu te oponiranje aktualnom državnom uređenju. Upozoravajući na namjere HPSS-a «da i ona ne polaže prisegu kralju jer čeka na republiku!» *Virovitičan* poziva virovitičko građanstvo da podupre HZ i omogući formiranje općinskog zastupstva.¹⁰

⁷ Na općinskim izborima u Virovitici, održanim 13. ožujka 1920., KPJ je dobio 650 glasova i 13 mandata u općinskom zastupstvu, HZ 330 glasova i 6 mandata te lista «Neovisnog građanstva» 273 glasa i 5 mandata. (Hrvatski državni arhiv, Zagreb, /dalje HDA/, grupa XXIII, inv. broj 254.; «Rezultat gradskih izbora», *Virovitičan*, Virovitica, XXII/1920., br. 12, 1.)

⁸ Još 1919. Zemaljska vlada u Zagrebu je propisala obvezno polaganje prisega kralju Petru I. Karađorđeviću, što su komunistički zastupnici u većini općinskih i gradskih zastupstava učinili uz čitanje posebnih rezolucija, u kojima odbijaju priznati monarhijsko državno ustrojstvo. O tome vidi više u Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002., 59.-63. Pobjedu komunista na općinskim izborima 1920. upravni organi vlasti pripisivali su nedovoljnoj stabilnosti režima, iako je tada Kraljevina SHS bila u drugoj godini postojanja. Smatrajući da su između seljaka i komunista postoji «jaka [...] opreka» kotarski predstojnik je u izvješću o stanju javne uprave u virovitičkom kotaru iz lipnja 1920. konstatirao da «je samo neki neizvjesni strah i pomanjkanje vjere u relevantnost činjenice o obstojnost kraljevstva S.H.S mogao ponukati ostale izbornike, da za komuniste glasuju.» (HDA, Predsjedništvo zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju, /dalje PrZv/, 6-14/99697/1920., kut. 1055, Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Virovitici podbanu Hrvatske i Slavonije Franku Potočnjaku 1. lipnja 1920.)

⁹ «Posebna vijest», *Virovitičan*, XXII/1920., br. 13, 2. Mjesni odbor HZ-a u Virovitici je predlagao zamjenu nekih izabranih odbornika s drugima (koji bi bili voljni položiti prisegu-op. a.) «U tu svrhu valjalo bi da 5-6 komunista odstupe, a mjesto njih, da se dogovoreno izaberu drugi, - naročito između ratara i građana. Pošto komunisti nisu htjeli na to pristati, prepušta se sav rad većini, a sa radom i svu odgovornost. Odbornici članovi Hrv. Zajednice neće njihov rad ničim sprečavati.» (*Isto.*)

¹⁰ «Ponovni gradski izbori», *Virovitičan*, XXII/1920., br. 30, 1.

Rezultati naknadnih izbora za općinsko zastupstvo u Virovitici pokazali su narastajuću snagu HPSS-a te njegovu sve veću važnost u političkom životu Virovitice.¹¹ U novoizabranom virovitičkom općinskom zastupstvu nakon 2. rujna 1920. bilo je 13 zastupnika HZ-a (jedan izabrani zastupnik s liste «Neovisnog građanstva» u međuvremenu se pridružio zastupnicima HZ-a), 7 zastupnika HPSS-a i 4 zastupnika s liste «Neovisnog građanstva». Nova kriza u virovitičkom općinskom zastupstvu izbila je nakon što su zastupnici HPSS-a donijeli odluku kojom odbijaju položiti prisegu. Osnivač i dugogodišnji predsjednik mjesne organizacije stranke u Virovitici, Ivan Bartolović, na sjednici općinskog zastupstva održanoj 9. rujna 1920., pročitao je izjavu u kojoj stoji «da mi izabrani općinski zastupnici za trgovište Viroviticu, a birani na kandidacijskoj listi br. 2 izjavljujemo da §10. od 1. septembra 1919. o izboru gradskih zastupnika za Hrvatsku i Slavoniju udovoljiti ne možemo».¹² Ipak, brojčana snaga zastupnika HPSS nije bila dovoljna da bi došlo do raspusta općinskog zastupstva i ono je nastavilo djelovati.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu privremeno su oči virovitičke javnosti pomaknuli s lokalne političke problematike, ali upravo njihovi rezultati imat će veliku važnost za daljnji razvitak političkih odnosa u Virovitici. Iz njih će, kao najjača politička stranka, izaći Radićeva Hrvatska republikanska seljačka stranka - HRSS (novo ime stranka uzima u prosincu 1920.), dok će većina drugih stranačkih organizacija (naročito organizacija HZ-a) u Virovitici zapasti u razdoblje obilježeno unutarnjim previranjima.¹³

Kao neposredna posljedica rezultata na izborima za Ustavotvornu skupštinu, koji su za HZ bili razočaravajući, došlo je do nove krize virovitičkog općinskog zastupstva. Krizu je izazvao zastupnik HZ-a, August Bartolović, koji je s još nekoliko zajedničara, odbio sudjelovati u radu zastupstva. Ovaj Bartolovićev čin bio je u suprotnosti sa zaključcima donesenim na sjednici mjesne organizacije stranke na kojoj je vodstvo virovitičkog HZ-a odlučilo da se nastavi s radom u općinskom zastupstvu. A. Bartolovića i njegove istomišljenike podržala je i skupina zastupnika koji su izabrani s liste «Neovisnog građanstva» pa bi u djelovanju ove skupine i trebalo tražiti razloge njihova čina.¹⁴ Kotarski predstojnik Ivan Banovac je nakon ovakve odlu-

¹¹ Na naknadnim izborima za općinsko zastupstvo u Virovitici održanim 2. rujna 1920. HZ je osvojio 255 glasova i 6 mandata, a HPSS 228 glasova i 7 mandata. Izborima je pristupilo samo 458 izbornika od 1760 birača upisanih u birački popis. («Imamo novo zastupstvo», *Virovitičan*, XXII/1920., br. 37, 1.)

¹² «Sjednica zastupstva», *Virovitičan*, XXII/1920., br. 39, 1.-2.

¹³ Rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu održanih 28. studenog 1920., u trgovištu Virovitici bili su sljedeći:

Pol. stranka	DS	HZ	HPS	NRS	HPSS	SDSHiS	KPJ	SS*
Br. glasova	62	258	22	20	367	36	224	14

(*Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu 28. XI. 1920.*, Beograd 1921., kotar Virovitica.; I. Miškulin, «Parlamentarni izbori», 869.

* Seljački savez.

¹⁴ «Tu prestaje pamet», *Virovitičan*, XXIII/1921., br. 13, 1.

ke većine raspustio općinsko zastupstvo, a cjelokupnu situaciju dodatno su zakomplicirali zastupnici HRSS-a, izabrani u rujnu 1920., koji zbog nepolažanja prisega nisu sudjelovali u radu zastupstva. Mjesna organizacija HRSS-a u Virovitici je protiv ovakve odluke županijskih vlasti uložila žalbu tvrdeći «da im se [zastupnicima HRSS-a, op.a.] radi nepoloženja prisega nije smio mandat oduzeti.»¹⁵ Konačnu odluku u problemu funkcioniranja virovitičkog općinskog zastupstva donijela je Zemaljska vlada u Zagrebu, odbivši prihvatiti žalbu zastupnika HRSS-a, te određujući «da se biraju samo zamjenici onima koji neće htjeti prisegu položiti.»¹⁶

Ovakvim razvojem političke situacije općinsko zastupstvo u Virovitici ušlo je u razdoblje relativno mirnog upravnog djelovanja, pri čemu je u prvi plan izbila inicijativa, koja je naišla na pozitivan odjek u virovitičkoj javnosti, da se Virovitica podigne na status grada. Svi naponi virovitičkog općinskog zastupstva usmjereni k postizanju tog cilja bili su konkretizirani u predstavci koja je upućena Predsjedništvu hrvatsko-slavonske zemaljske vlade u Zagrebu 29. listopada 1921. U predstavi se traži da se Virovitica proglasi slobodnim gradom II. reda pri čemu se tvrdi da Virovitica zadovoljava sve potrebne uvjete za podizanje na status grada (postojanje niza gospodarskih i drugih institucija).¹⁷

U isto vrijeme kada je općinsko zastupstvo u Virovitici poslalo predstavku u Zagreb u njegov sastav ušla su dva nova člana. Zastupnici HRSS-a, Đuro Salajić i Đuro Kolesarić, izabrani na naknadnim općinskim izborima u rujnu 1920., a koji su, zajedno s ostalim zastupnicima HRSS-a odbili sudjelovati u radu općinskog zastupstva, odlučili su položiti prisegu u listopadu 1921. Za razvoj političkih odnosa u Virovitici naročito je važan Salajićev istup budući će on uskoro postati jedan od prvaka NRS-a u Virovitici. Istupom dvojice zastupnika HRSS-a došlo je do konačnog rješavanja krize odnosa u organizaciji stranke u Virovitici čije je postojanje virovitičkoj javnosti otkrio *Virovitičan* prilikom održavanja izbora za Ustavotvornu skupštinu, u studenom 1920.¹⁸ Salajićev istup je, ipak, ostao ograničen na njega i još

¹⁵ «Domaće vijesti – Protiv raspisa općinskih izbora», *Virovitičan*, XXIII/1921., br. 60, 1.

¹⁶ «Imamo gradsko zastupstvo», *Virovitičan*, XXIII/1921., br. 66, 3. U virovitičkom zastupstvu nakon ovih odluka viših organa vlasti bilo je 11 zastupnika HZ-a (Dragutin Paulin, Josip Maješić, Franjo Ambrošić, August Bartolović, Josip Antoš, Josip Zimmerman, Antun Graffius, Ivo Majer, Stjepan Mikić, Dragutin Velentić i August Benković) te 5 zastupnika koji su pripadali grupi «Nezavisno građanstvo» (Tomo Kolar, August Ergić, Ivan Vargović, Vjekoslav Ružička i Antun Požežanac) što je činilo većinu dovoljnu za normalno funkcioniranje zastupstva.

¹⁷ «Predstavka», *Virovitičan*, XXIII/1921., br. 70,1. – 2.

¹⁸ «Raskol u Radićevoj seljačkoj stranki», *Virovitičan*, XXIII/1921., br. 55, 1. Pišući o postojanju podjele među članstvom stranke u Virovitici list konstatira da je jedan dio «slijepo odan vodstvu mračnjaka, koje vodi g. Ivan Bartolović, dok druge, koji hoće biti napredniji, vodi g. Gjuro Salajić». Ovdje se, očigledno, aludira na činjenicu da je dio organizacije HRSS-a u Virovitici, kojeg predvodi I. Bartolović, odlučio slijediti službenu politiku vodstva stranke, tj. Stjepana Radića, a koja (u ovom razdoblju svog djelovanja) inzistira na republikanskom uređenju Kraljevine SHS. (*Isto.*)

jednog zastupnika HRSS-a (Kolesarić) pa nije predstavljao važniji udarac mjesnoj organizaciji stranke u Virovitici.

Gradski izbori u Virovitici 27. svibnja 1922.

Službenim ukazom kralja Aleksandra Karađorđevića od 31. prosinca 1921. trgovište Virovitica podignuto je na status grada.¹⁹ Ovaj događaj bio je od iznimne važnosti za Viroviticu, kako u pogledu daljnjeg ekonomskog razvitka grada tako i pogledu daljnjeg razvoja političkih odnosa u njemu. Proglašenje Virovitice gradom naročito je oduševljeno dočekano u redovima organizacije HZ-a (s obzirom na političku platformu zajedničara, a i njihovu taktiku – spremnost na pregovaranje s vladajućim režimom, to previše i ne čudi). Taj događaj *Virovitičan* je popratio komentaron: «Napokon je oživotvorena davna želja svih naprednih virovitičana, da se naše starodrevno i historički važno mjesto proglaši gradom, da može samostalno i slobodno kroititi svoju sudbinu i podići se u red naprednih gradova naše mile otačbine Hrvatske».²⁰ No, dopisnik radikalnog glasila u Osijeku, *Straže*, iznio je u javnost podatak prema kojem nisu baš svi bili tako oduševljeni promjenom administrativno-upravnog položaja Virovitice. Naime, potkraj ožujka 1922. gradsko zastupstvo bilo je prisiljeno odustati od svečane proslave tog događaja. Kao razlog za takvu odluku neimenovani virovitički radikal je istaknuo tamošnje radićevce koji su uznemirili seljaštvo govoreći mu «da će se na toj proslavi trošiti seljački novac za gospodu».²¹ Još detaljnije su o ovom slučaju progovorili virovitički zajedničari. Za samu svečanu proslavu sve je bilo spremno, no onda je vladin povjerenik Josip Majtanić 26. ožujka objavio proglas na građanstvo Virovitice u kojem je istaknuo da je zastupstvo dan ranije proslavu odgodilo na neodređeno vrijeme budući su neki od najvažnijih govornika brzojavno otkazali svoj nastup. No, to je bilo samo objašnjenje formalnog karaktera. Naime, kako je istaknuto, gradom su se počeli pronositi glasovi kako će predviđena proslava koštati 200.000 kruna, a najveći dio te sume snosilo bi seljaštvo. Zajedničarima je bilo jasno gdje treba tražiti izvor ovih glasina; više u obliku poruke za budućnost istaknuto

¹⁹ «Virovitica proglašena gradom», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 5, 1. Tekst ukaza glasi: «Mi, Aleksandar I. po milosti Božjoj i volji Narodnoj **Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca**, na predlog Našeg Ministra Unutrašnjih Dela, a po saslušanju Našeg Ministarskog Saveta, rešili smo i rešavamo: «Upravna općina "Trgovište Virovitica" proglašuje se gradom u smislu §-2. zakona od 21. juna 1895. o ustroju gradskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji. Teritorij gradske općine Virovitica opseže čitavi teritorij dosadašnje upravne općine trgovišta Virovitica. Sve ustanove zakona od 21. juna 1895, "o ustroju gradskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji", koje se odnose na gradove označene u §-u 2. spomenutog zakona, valjaju ubuduće i za grad Viroviticu. Naš Ministar Unutrašnjih Dela neka izvrši ovaj ukaz.» (Isto.)

²⁰ Isto. Potrebno je ovdje primijetiti da su virovitički zajedničari posebno istaknuli pozitivnu ulogu kotarskog predstojnika Ivana Banovca koji ne samo da nije pravio probleme gradskom zastupstvu u njegovim agitacijskim naporima nego je, naprotiv, «sborom i tvorom išao na ruku našem zastupstvu. Čast mu i hvala!». (Isto.)

²¹ «Vesti iz okolice – Radićevci protiv svečanog proglašenja Virovitice gradom», *Straža*, Osijek, IV/1922., br. 69, 3.

je da se ne smije dopustiti pobjeda radićevaca na predstojećim gradskim izborima jer bude li «nam zastupstvo takovo, kakovog ga želi Bartolović i njegovi, pasti će samo sramota na nas».²² To je bio još jedan pokazatelj dubokih razmimoilaženja između političkih grupacija u gradu te je, na svojevrsan način, ukazivalo da će početak gradskog života Virovitice biti obilježen žestokim političkim obračunima.

Proglašenje Virovitice gradom popratila je i posebna *Provedbena naredba* od 18. veljače 1922. Pored niza uredbi koje su određivale novi položaj Virovitice u upravno-administrativnoj podjeli Hrvatske i Slavonije (od kojih je najvažnija podređenje gradske općine Virovitica kraljevskoj županijskoj oblasti u Osijeku) za razvoj političkih odnosa u gradu veliko značenje imao je § 3. naredbe. Prema tom članku određeno je da se u najkraćem roku imaju obaviti izbori za gradsko zastupstvo koje će brojati 24 zastupnika, a do tada «imade dosadašnje općinsko zastupstvo vršiti svoju dužnost».²³ Iako ovom naredbom nije došlo do raspusta općinskog zastupstva nego je ono nastavilo s radom, približavanje gradskih izbora dovelo je do pojačanog djelovanja svih političkih stranaka u Virovitici, a time i do buđenja političkog života u gradu.

Razvoj političke situacije, nakon donošenja Vidovdanskog ustava te ozakonjenja državnog uređenja koje počiva na izrazito centralističkim osnovama doveo je do prvog zajedničkog istupa većeg dijela hrvatske političke oporbe. Naime, došlo je do stvaranja saveza hrvatskih političkih stranaka koji se prozvaao prvi *Hrvatski blok* (I. HB). Blok su sačinjavali HRSS, HZ i HSP, političke stranke koje je, usprkos različitim političkim programima, povezala obrana hrvatske individualnosti unutar Kraljevine SHS.²⁴ Svakako da stvaranje političkog saveza hrvatskih političkih stranaka u borbi protiv beogradskog centralizma nije moglo proći bez posljedica za političko djelovanje njihovih mjesnih ograna u Virovitici pa će ta činjenica postati jedan od, iako ne i najvažniji, čimbenika u borbi za političku vlast u tom gradu.

Središnje mjesto u određivanju daljnjeg političkog djelovanja zajedničara u Virovitici imali su predstojeći gradski izbori. Gradska organizacija HZ-a je odlučila aktivno poraditi na zajedničkom istupu svih hrvatskih političkih stranaka (HRSS, HZ, HSP), a takav zaključak je stvoren na skupštini mjesnog odbora održanoj 19. ožujka 1922. Pored određivanja daljnje političke taktike na skupštini je došlo i do izbora novog vodstva stranke u Virovitici pri čemu su neslaganja oko sklapanja saveza s HRSS-om izbila u prvi plan. Dotadašnji predsjednik organizacije HZ-a u Virovitici, dr. Josip Antoš, neočekivano je podnio ostavku na taj položaj, pravdajući svoj čin velikim obve-

²² «Jedna blamaža više!», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 15, 1.

²³ «Provedbena naredba», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 11, 1.

²⁴ O osnivanju i djelovanju I. HB-a vidi više Hrvoje MATKOVIĆ, «Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji», *ZR.Istorija XX. veka*, V/1963., 78.-97.

zama koje mu zadaju privatni poslovi, a zbog kojih nije u mogućnosti duže boraviti u gradu. Antoševa ostavka je prihvaćena, a za novog predsjednika HZ-a u Virovitici je izabran Franjo Žmegač. Antoš, ipak, nije sasvim izguran iz vodstva HZ-a, nego je postao članom odbora stranke u Virovitici, ali ovom izbornom skupštinom počinje proces njegova odvajanja iz HZ-a te prilaženja radikalima. Novoizabranom odboru naloženo je «da uđe u pregovore sa seljačkom strankom i strankom prava».²⁵

Zamisao o zajedničkom nastupu hrvatskih političkih stranaka na predstojećim gradskim izborima u Virovitici (u okviru HB-a), čiji je najveći zagovaratelj bila organizacija HZ-a u gradu, bila je na putu ostvarenja sve do početka svibnja 1922. Iako se organizacija HRSS-a u Virovitici protivila zajedničkom nastupu s HZ-om, na pritisak stranačkog vodstva u Zagrebu, ona je promijenila svoje mišljenje «te se izjavila spremnom stupiti u izbore sa organizacijom HZ».²⁶ Početkom svibnja iste godine (manje od mjesec dana pred izbore raspisane za 27. svibnja 1922.) svi ovi planovi pali su u vodu, za što je *Virovitičan* isključivim krivcem smatrao vodstvom HRSS-a u Virovitici.

Desetak dana pred održavanje izbora virovitički zajedničari odlučili su javnosti prikazati stvarnog krivca zbog neostvarivanja izbornog saveza hrvatskih političkih stranaka na predstojećim gradskim izborima. Smatrajući gradske izbore jednim od najvažnijih događaja koji će presudno utjecati na razvoj Virovitice, organizacija HZ-a u Virovitici je, u sklopu zamišljenog saveza s HRSS-om i HSP-om, predlagala stvaranje zajedničke kandidatske liste koja bi odražavala, kako su to smatrali zajedničari, stvarnu socijalnu strukturu grada. Prema zajedničarskoj zamisli zajednička kandidatska lista HRSS-a, HZ-a i HSP-a bila bi sastavljena od «12 ratara i 12 pripadnika ostalih zvanja, najviše obrtnika, koji su brojem iza ratara najjači stalež u našem gradu», a ostvarila bi, pretpostavljalo se, i uvjerljivu pobjedu na izborima.²⁷ Uputivši ovaj prijedlog vodstvu HRSS-a u Virovitici, zajedničari su očekivali punu suradnju, ali je nakon dužeg vremena stigao negativan odgovor. Tada je i u

²⁵ «Skupština hrvatske zajednice», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 14, 1.-2. Novo vodstvo organizacije HZ-a u Virovitici činili su: Franjo Žmegač, predsjednik, Luka Pavelić i Dragutin Valentić, potpredsjednici, Ivan Plevnik, tajnik i Ivan Majer, blagajnik. U glavni odbor stranke u gradu ušli su: Josip Antoš, Franjo Čeleda, Ivan Kovačević, Josim Klier, Dragutin Paulin, Aleksandar Langer, Franjo Bodalijski, Dragutin Jakčin i Ante Graffius. (*Isto*.)

²⁶ «Domaće vijesti-za hrvatski blok», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 18, 2.

²⁷ «Braćo sugrađani!», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 21, 1.; Čini se da je zamisao o zajedničkom istupu virovitičkog građanstva prilikom gradskih izbora, a onda bi se na takvoj zajedničkoj kandidacijskoj listi našli predstavnici svih društvenih slojeva Virovitice, bila trajno prisutna u političkim planovima virovitičkih zajedničara. Tako su, npr. u prvoj polovici rujna 1921., kada Virovitica još nije imala status gradskog naselja, zajedničari virovitičkoj javnosti predstavili svoj prijedlog zajedničke kandidacijske liste. Prema tom prijedlogu lista bi bila sastavljena od 8 seljaka (koje predlaže tada još HPSS), 6 obrtnika, 2 radnika, 1 trgovac i 1 gostioničar (koje predlažu njihove strukovne organizacije) te 6 «duševnih radnika [pripadnika gradske inteligencije – op. a.] zajedničkim sporazumom, bez obzira na njihovo političko uvjerenje». («Hajdemo u nove izbore!», *Virovitičan*, XXIII/1921., br. 59, 1.)

zajedničarskim redovima došlo do kolebanja oko nastavka pregovora s radićevcima, ali nakon intervencije stranačkog vrha iz Zagreba oni su, ipak, nastavljeni. Vodstvo virovitičkih zajedničara formiralo je posebni odbor u koji su ušli Antoš, Plevnik i D. Valentić (zanimljivo je da se u odboru našao Antoš koji se još ranije počeo odvajati od HZ-a u Virovitici), koji je dobio zadatak da uđe u pregovore s organizacijom HRSS-om. No, odbor HRSS-a odbio je pregovarati sa zajedničarima potencirajući Plevnika i njegovu «pravašku prošlost» kao glavni razlog zbog kojeg pregovori nisu mogući. Vodstvo HZ-a u Virovitici stalo je u zaštitu svog istaknutog člana (Plevnik je uređivao tjednik *Virovitičan*, neslužbeno glasilo HZ-a) te su svi kontakti s HRSS-om prekinuti.²⁸ Ovakav rezultat pregovora s virovitičkim radićevcima značio je i konačan neuspjeh ideje o zajedničkom istupu hrvatskih političkih stranaka na predstojećim gradskim izborima u Virovitici. Nakon neuspjeha pregovora s HRSS-om, zajedničari su pokušali sastaviti kandidatsku listu s radikalsko-demokratskom koalicijom u Virovitici, ali zbog neslaganja oko sastava kandidatske liste i ovi pregovori su propali. Nakon svega vodstvo HZ-a u Virovitici je donijelo odluku o samostalnom istupu na gradskim izborima.²⁹

Još neki izvori sugeriraju da bi upravo nespremnost vodstva virovitičke organizacije HRSS-a (vjerojatno uzrokovana sigurnošću u pobjedu te visokim stupnjem animoziteta kojeg su virovitički radićevci gajili prema dijelu vodstva tamošnjeg HZ-a) mogao biti odlučujući čimbenik, koji je zaslužan za samostalne istupe hrvatskih političkih stranaka na gradskim izborima u Virovitici, u svibnju 1922. Desetak dana, točnije 16. svibnja, pred održavanje izbora za gradsko zastupstvo, a upravo u vrijeme kada na stranicama *Virovitičana* dolazi do žestoke kampanje protiv čelnništva mjesne organizacije HRSS-a, u prostorijama gradske vijećnice u Virovitici, održan je, u organizaciji velikog župana virovitičke županije radikala Jovana Božića, sastanak predstavnika političkih grupa koje su namjeravale sudjelovati na gradskim izborima. Sastanku su se odazvali predstavnici radikala, demokrata i zajedničara dok su predstavnici HRSS-a i HSP-a odbili sudjelovanje. U svom izvješću s tog sastanka, napisanom dan poslije (17. svibnja), Božić iznosi da je

²⁸ *Isto* (*Virovitičan*, br. 21.). Plevnik je, videći da pregovori s HRSS-om zbog njegova članstva u pregovaračkom odboru HZ-a zapinju, dao ostavku na mjesto tajnika HZ-a u Virovitici «ali je skupština naše (HZ) stranke, poznavajući njegov dugogodišnji rodoljuban rad, uvidila, da seljačka stranka traži opeta samo razlog, da s nama u pregovore ne ulazi jer zna, da bi se pregovori razbili pri sastavu kandidacione listine, pa je ostavku tajnika odklonila i odlučila prekinuti svaki daljnji rad s ljudima, koji mrze svaki drugi stalež osim seljačkog makar taj najpoštenije misli i radi.»

²⁹ *Isto*. Komentirajući neuspjeh pregovora s radikalsko-demokratskom koalicijom *Virovitičan* je pisao: «Pošto nam lebdi pred očima misao dobrobiti našeg grada htjeli smo da se složi izvanstranačka listina u kojoj bi bila zastupana sva zvanja, ali pošto se je u pregovorima pokazalo da bi to bila više radikalsko-demokratska listina, odbili smo da budemo poluga za čije političke agitacije. Uslijed svega toga zaključila je skupština Hrv. zajednice od petka jednoglasno i oduševljeno, da izidemo sa našom zasebnom listinom.»

predstavnicima političkih grupacija predložio sastavljanje zajedničke građanske kandidatske liste, no da ta zamisao nije naišla na podršku radićevaca i pravaša iz čega bi se onda moglo zaključiti da su zajedničari bili raspoloženi za zajednički nastup. Nakon toga, kako dalje iznosi Božić, razmišljalo se o zajedničkom istupu zajedničara, demokrata i radikala, no, navodno, niti ta zamisao nije se uspjela realizirati jer su radikali i demokrati odbili prihvatiti podređenu ulogu u tako zamišljenoj kombinaciji budući su «Zajedničari precijenivši svoje sile tražili da njihovim kandidatima bude prepušteno prvih deset mjesta u listini /od 24/.».³⁰ Tu je važno primijetiti da su zajedničari, ako je vjerovati Božiću, odgovorni za neuspjeh zajedničkog istupa.

No, bez obzira na takvo iznošenje suprotstavljenih tvrdnji određeni zaključci se iz predizbornih aktivnosti 1922. u Virovitici mogu izvući. Do saveza hrvatskih političkih stranaka (HZ, HRSS, HSP) nije došlo jer su vodstva mjesnih organizacija zajedničara i radićevaca željele za svoje kandidate osigurati nadmoćne pozicije (posebno se to odnosi na vodstvo virovitičkog HRSS-a), pri čemu, svakako, nije pomogao niti prethodni razvoj događaja kao niti postojanje evidentno visokog stupnja osobnih animoziteta (ako je suditi prema novinskim člancima tog vremena riječ je bila o pravoj netrpeljivosti između sukobljenih strana, pri čemu treba reći da su, u takvom obliku političke borbe, ipak prednjačili radićevci) između pojedinih prvaka tih organizacija. S druge strane, čini se posve sigurnim da su vodstva virovitičkog HRSS-a i HSP-a odbijala svaku mogućnost suradnje s radikalsko-demokratskim savezom. Za razliku od radićevaca i pravaša³¹ virovitički zajedničari u tom smislu nisu bili tako odlučni. Čini se da je tako iskazana spremnost zajedničara na suradnju s koalicijom DS-a i NRS-a bila rezultat unutarnje podijeljenosti u mjesnoj organizaciji HZ-a, ali i činjenicom da je postalo evidentno da od saveza s radićevcima neće biti ništa, no prevagnula je struja protivna zajedničkom istupu. To, moglo bi se pretpostaviti, iz razloga eventualnog neuspjeha na izborima ili, točnije, vjerojatne neprihvaćenosti takve kandidatske liste u očima većinskog hrvatskog stanovništva Virovitice.

Vodstvo HRSS-a u Virovitici svojom odlukom, koja je značila ne samo samostalan istup (uz podršku pravaša, ali očigledno u ulozi «mlađeg partnera») na gradskim izborima, nego je i druge političke stranke pretvorila u oštre protivnike svoje politike, u velikoj mjeri je utjecalo na daljnji razvoj političkih odnosa u gradu. Prije svega odbijanje suradnje s HZ-om razultiralo je daljnjim produblivanjem krize u redovima virovitičkih zajedničara. U virovitičkoj organizaciji HZ-a povećava se broj odlučnih protivnika stvaranju

³⁰ HDA, Predsjedništvo Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju /dalje PrPu/, 6-13/6065/1922., kut. 14, Veliki župan županije virovitičke i grada Osijeka Predsjedništvu Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju 17. svibnja 1922.

³¹ Božić, u svom izvješću, mjesnu organizaciju HSP-a u Virovitici naziva na jednom mjestu «ujedinjeni pravaši» te, kada taksativno navodi kandidatske liste za gradske izbore, ističe da će radićevci i pravaši zajednički isticati na tim izborima. To je jedini izvor u kojem se spominje njihov zajednički istup. (*Isto.*)

bilo kakvog saveza s radićevcima, što ne samo da je iznutra oslabilo organizaciju HZ-a, nego je i dovelo do odlaska nekih njenih istaknutih članova (Antoš je početkom 1923. konačno napustio HZ u Virovitici). S druge strane odluka HRSS-a o samostalnom istupu na predstojećim gradskim izborima svoje korijene imala je u uvjerenju vodstva stranke u Virovitici u svoju snagu te sigurnu pobjedu na izborima. Sukladno svojim programatskim određenjima (inzistiranje na republikanskom uređenju Kraljevine SHS) vodstvo stranke u Virovitici je znatno unaprijed odlučilo da izabrani zastupnici HRSS-a i ovaj put odbiju položiti prisegu, a time će se kontinuitet gradske vlasti u Virovitici ponovno prekinuti. Ovakva odluka imala je i drugih posljedica. Dovala je, iako neposredno, do jačanja NRS-a u gradu (čiji članovi postaju nekad istaknuti prvaci HZ-a i HRSS-a).

Još dva događaja, koja su se zbila neposredno pred održavanje izbora, dodatno su naelektrizirala ionako uzburkanu atmosferu u gradu. Najprije su zajedničari spriječili odlazak posebne deputacije gradskog zastupstva na primanje kralju u Beograd jer se nisu pojavili na sjednici zastupstva zakazanoj upravo u tu svrhu 20. svibnja. To je naišlo na reakciju radikala koji su im zamjerali da su, tako postupajući, na određeni način, uskratili priznanje aktualnom režimu tj. htjeli su «da [se] izvuku na jedan vrlo jeftin i proziran način».³² To je, opet, dovelo do zajedničarskog odgovora iz kojeg se može zaključiti da je namjerno izbjegavanje sjednice gradskog zastupstva za izbor deputacije i bilo zamišljeno kao čin protesta uperen protiv beogradskog režima. Stoga je radikalima poručeno da podizanje Virovitice u status grada nije «ni kakova milost od vlastodržaca, već dužnost da potvrde zaključak općinskog zastupstva, koje samo nosi sve izdatke oko uređenja grada.»³³ Zatim su virovitički radićevci javno napali, u vidu pamfleta, zajedničare (zanimljivo, ne i radikale) ističući da je njihova kandidatska lista sastavljena od ljudi koji se ne bave ničim drugim doli iskorištavanjem seljaštva. U svom odgovoru zajedničari su pozvali virovitičku javnost «na oprez i na energičan rad protiv ljudi, koji mrze marljiva i pametna čovjeka, a to su sadanji vodje seljačke stranke.»³⁴

Samo nekoliko dana pred održavanje gradskih izbora vodstvo HZ-a u Virovitici je opet pozvalo virovitičko građanstvo da podrže kandidatsku listu HZ-a, optužujući HRSS da inzistiranjem na svojim odlukama utire put raspuštanju budućeg gradskog zastupstva te uvođenju komesarijata na čijem čelu će biti «kakvi zaguljeni radikali».³⁵ Pored HZ-a i koalicije HRSS-a i HSP-a, u borbu za osvajanje većine u prvom gradskom zastupstvu Virovitice, uključio se i radikalno-demokratski savez, nazvavši svoju kandidatsku listu «Izvanstranačka lista» pokušavajući, na taj način, pridobiti i dio hrvatskih

³² «Virovitica demonstrira», *Straža*, IV/1922., br. 110, 3.

³³ «Nismo tražili milost», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 23, 1.

³⁴ «Nasljednici komunista!», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 23, 1.-2.

³⁵ «Sugradjani izbornici!», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 22, 1.-2.

birača u gradu. Ovoj grupaciji pridružili su se i neki bivši zastupnici u općinskom zastupstvu u Virovitici, koji su u ožujku 1920. bili izabrani na kandidatskoj listi «Neovisnog građanstva», od kojih je najznačajniji posjednik Vjekoslav Ružička.³⁶

Rezultati gradskih izbora u Virovitici održanih 27. svibnja 1922. bili su sljedeći:³⁷

Kand. lista	HZ	HRSS/HSP	Izvanstranačka lista
Broj glasova	391	617	151
Broj mandata	8 ³⁸	13(12+1) ³⁹	3 ⁴⁰

Iz rezultata gradskih izbora vidljivo je da je HRSS osvojio većinu (s pravašima i apsolutnu većinu) u gradskom zastupstvu Virovitice koja mu je omogućavala biranje gradonačelnika iz vlastitih redova, ali do takvog razvoja događaja ipak neće doći. Rezultati gradskih izbora pokazuju i da je HRSS-a postao najjača politička stranka u gradu, dok su zajedničari, iako dobivši dva zastupnika više negoli prilikom općinskih izbora 1920., ostali nemoćni u namjeri da ostvare odlučujući utjecaj na ustroj vlasti u gradu. Prvo pojavljivanje radikala i demokrata na izborima za gradsko zastupstvo nije im donijelo očekivane rezultate te su, za sada, ostali, u odnosu na zajedničare i radićevce, marginalna pojava u političkom životu Virovitice.⁴¹

³⁶ *Isto.*

³⁷ HDA, PrPu, 6-13/6065/1922., kut. 14, Veliki župan županije virovitičke i grada Osijeka Predsjedništvu pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju 30. svibnja 1922.; «Gradski izbori u Virovitici», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 23., 2.; «Sjajna pobjeda Hrvatskog bloka [!] u Virovitici», *Hrvat*, IV/1922., br. 673, 1. Zanimljivo je da *Hrvat* rezultate HZ-a i koalicije HRSS-a i HSP-a uzima zajedno predstavljajući ih kao rezultate I. HB-a. Tako se tvrdi da I. HB ima u gradskom zastupstvu Virovitice većinu od 21-og zastupnika (*Isto*, *Hrvat*, br. 673, 2.)

³⁸ S kandidatske liste HZ-a u gradsko zastupstvo Virovitice izabrani su Antun Varagić, Dragutin Valentić, Armin Schiebel, Josip Zimmerman, Stjepan Mikić, Ivan Majer, Franjo Bodaliya i Mato Pavelić.

³⁹ S kandidatske liste HRSS-a i HSP-a izabrani su Ivan Bartolović, Franjo Čagljević, Josip Polović, Pavao Markovinović, August Grgić (1920. na listi HZ-a), Antun Šisler, Mato Galović (1920. na listi HZ-a), Franjo Bakić, Tomo Kolar (1920. izabran na listi «Neovisnog građanstva»), Franjo Guth, Mato Kolesarić (1920. na listi HZ-a), Ivan Moslavac (1920. na listi HZ-a) i Ivan Rotter.

⁴⁰ S «Izvanstranačke liste» izabrani su Vjekoslav Ružička (1920. izabran na listi «Neovisnog građanstva»), Stjepan Vuksan i Đuro Salajić.

⁴¹ Također, čini se da se ovi gradski izbori u Virovitici mogu staviti i u širi kontekst. Ako pretpostavimo da su za zajedničare glasovali virovitički obrtnici, trgovci, gradska inteligencija i dr., za radićevce seljaštvo te za radikalsko-demokratski savez virovitički Srbi te činovištvu i drugi slojevi vezani uz režim onda bi se, također, na ovom primjeru moglo zaključiti kako je izgledala linija političke podjele jedne tipične gradsko-trgovišne sredine u Hrvatskoj dvadesetih godina prošlog stoljeća.

Razvoj političkih odnosa u Virovitici do raspusta gradskog poglavarstva u lipnju 1923.

Najave o ponovnom uskraćenju polaganja prisega od strane izabranih gradskih zastupnika HRSS-a uskoro su se obistinile. Još tjedan dana prije održavanje prve sjednice gradskog zastupstva virovitički zajedničari su upozoravali na takav rasplet događaja predlažući da, u tom slučaju, «ostali zahitjevaju, da se naknadni izbori što prije provedu».⁴² Apeliranje gradske organizacije HZ-a na izabrane zastupnike HRSS-a, da nepolaganjem prisega dovedu u pitanje formiranje organa gradske vlasti i, što je još važnije, utiru put uvođenju komesarijata, nije polučilo nikakve rezultate. Na prvoj sjednici gradskog zastupstva, nakon proglašenja Virovitice gradom, održanoj 17. lipnja 1922., radićevski zastupnici, predvođeni Ivanom Bartolovićem, odbili su položiti prisegu. Kada podžupan Franjo Srčan nije dopustio Bartoloviću čitanje unaprijed pripremljene izjave, zastupnici HRSS-a su napustili sjednicu, a njenom nastavku nisu se odazvali niti ostali kandidati s njihove kandidatske liste. Nakon ovakvog raspleta, u ime zastupnika HZ-a, Ivo Majer je uputio podžupanu molbu u kojoj se traži održavanje nakadnih gradskih izbora.⁴³ No, bez obzira na to, podžupan Srčan je, koristeći se postojećim ovlastima konstatirao «da današnje gradsko zastupstvo u Virovitici nije sposobno za rad».⁴⁴

Kako odlaskom 13-orice izabranih zastupnika HRSS-a, u gradskom zastupstvu nije bilo moguće izabrati gradonačelnika i ostala tijela gradske vlasti, zastupstvo je privremeno raspušteno, do održavanja naknadnih gradskih izbora, koji su raspisani za 16. prosinca 1922. Županijske vlasti na mjesto vladinog povjerenika za Viroviticu postavile su Ivana Banovca, dotadašnjeg predstojnika za virovitički kotar. Postavljanje povjerenika u Virovitici značilo je ponovnu blokadu u upravnom djelovanju gradskih vlasti, za što su, prema mišljenju organizacije HZ-a u Virovitici, bili odgovorni jedino izabrani zastupnici HRSS-a «koji su uvukli politiku u gradsko zastupstvo, pa tako osujetili njegov rad».⁴⁵ Banovčevo postavljanje na mjesto povjerenika za Viroviticu predstavljalo je događaj od velike važnosti za daljnji razvoj političkih odnosa u gradu, jer će uskoro protiv njega biti pokre-

⁴² «Grobari našeg grada», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 25, 1.

⁴³ «Sjednica gradskog zastupstva», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 26, 3. O krizi koja je izbila prilikom konstituiranja gradske vlasti u Virovitici pisalo je i središnje glasilo HRSS-a, *Slobodni dom*, tvrdeći da je podžupan Srčan «proglasio, da zastupnici prije prisega ne smiju ni usta otvoriti o ničem drugom. [...] Manjina gradskog zastupstva sastoji se od trojice batinaša i od osam bivših zajedničara, koji su sada pristali uz batinaše». (*Isto*, XXVI/1922., br. 27a, 7.)

⁴⁴ «Vesti iz okolice – Radićevci ne polažu zakletvu», *Straža*, IV/1922., br. 130, 2.

⁴⁵ HDA, Personalni spisi državnih službenika zemaljske vlade, pokrajinske uprave, oblasnih uprava, savske banovine, banovine Hrvatske i ministarstva Nezavisne Države Hrvatske, (dalje Personalije), dosje Banovac (dalje DB), br. 3657. Banovac je na mjesto predstojnika za kotar Viroviticu došao u srpnju 1921., a na mjesto vladina povjerenika (komesar) za grad Viroviticu postavljen je 18. rujna 1922. (*Isto.*); «Komesarijat», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 40, 1.

nuta prava hajka, kojoj je svrha bila zauzimanje poluga gradske vlasti od strane NRS-a.

Naknadni gradski izbori u Virovitici održani su 16. prosinca 1922., a u izbornu borbu ušle su dvije političke grupacije, HZ (prilikom sastavljanja kandidatske liste HZ-a na vlastiti zahtjev je izostavljen Josip Antoš⁴⁶) i lista «Slobodno i nezavisno građanstvo», sastavljena od različitih grupa (radikali, demokrat Begović te bivši članovi HRSS-a).⁴⁷ Pojava ove kandidatske liste izazvala je žestoku reakciju u redovima virovitičkih zajedničara, koji su pravim tvorcima ove liste smatrali radikale, stranku koja «otvoreno radi da naša država postane «Velika Srbija» i pod okrilje tih ljudi stavili su se Hrvati Petrović, Požežanac i Pecikozić. Neka se ne izgovaraju da je ovo vanstranačka listina, dok čitamo da je predstavnik te grupe g. Mita Šimić, čistokrvni Srbin Radikal [...]».⁴⁸ Izborima je pristupilo samo 593 izbornika, a razlog tako slabom odazivu treba tražiti u apstinenciji liste HRSS-a, koja ne samo da nije kandidirala nego je svojim pristašama preporučila da ne pristupe glasovanju. Za listu HZ-a glasovalo je 390 izbornika (9 mandata), a za listu «Slobodno i nezavisno građanstvo» 203 izbornika (4 mandata).⁴⁹

Neposredno prije održavanja sjednice gradskog zastupstva, na kojoj je trebalo doći do izbora novog gradonačelnika, u gradskoj organizaciji HZ-a ponovno je došlo do unutarnjih previranja. Organizaciju je konačno napustio

⁴⁶ Mjesni odbor NRS-a u Virovitici svoje prve organizacijske konture dobiva u kasnu jesen 1920. kada prvi predsjednik mjesnog odbora postaje izvjesni Đuro Kapamadžija. (Gordana KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ, *Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929)*, Beograd 2002., 375. No, tek u drugoj polovici 1921. radikalna organizacija u Virovitici u svoje redove počinje privlačiti niz istaknutih pojedinaca s političke pozornice grada, gotovo sigurno kao posljedica slabljenja drugih stranaka, s izuzetkom pravaša, komunista te socijalista. U promatranom razdoblju tako su u njezine redove pristupili Mita Šimić (12. rujan 1921.), Edo Schubert i Franjo Frgić (13. listopada 1921.), Mato Benković (10. siječanj 1922.), Đuro Salajić (22. ožujak 1922.), Josip Antoš (3. siječanj 1923., samo dva dana nakon «povijesne» sjednice gradskog zastupstva od 1. siječnja 1923.), Stjepan Vuksan (8. siječanj 1923.) te Milan Huzjak (15. svibanj 1923., budući povjerenik za Viroviticu i kotarski predstojnik, nakon smjene Ivana Banovca). («Narodna Radikalna Stranka», *Virovitičanin*, Virovitica, III/1925., br. 14, 2.)

⁴⁷ Virovitički demokrati, prema pisanju *Straže*, nisu htjeli zajedno s radikalima sastaviti zajedničku listu, a niti poduprijeti izvanstranačku, nego su namjeravali samostalno istupiti na izborima. No, zbog toga što nisu uspjeli sakupiti dovoljno potpisa potpore odustali su od te namjere. Ipak, njihov prvak Josip Begović, kandidirao je na zajedničkoj radikalsko-izvanstranačkoj listi pa bi se iz toga moglo zaključiti kako je barem dio demokratskih pristaša podupro ovu listu. («Vesti iz okolice – Izbori u Virovitici», *Straža*, IV/1922., br. 274, 3.

⁴⁸ «Izborni poslovi», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 52, 2.

⁴⁹ «Naši dopisi – Naknadni gradski izbori u Virovitici», *Hrvatski List*, (dalje *HL*), Osijek, III/1922., br. 287, 4.; «Gradski izbori u Virovitici», *Virovitičan*, XXIV/1922., br. 53, 3. S kandidacijske liste HZ-a, u gradsko zastupstvo Virovitice izabrani su Dragutin Paulin, Josip Schwartz, Ljudevit Scumacher, Franjo Čeleta, Franjo Lazić, Franjo Frgić, Franjo Ambrošić, Dragutin Zimmerman i Ivan Gašpar. S kandidatske liste «Slobodno i nezavisno građanstvo» izabrani su Josip Begović, Antun Požežanac, Mato Benković i August Petrović. (*Isto*, *Virovitičan*.)

njezin bivši predsjednik, Josip Antoš, a cijela akcija bila je u uskoj vezi s predstojećim izborom gradonačelnika. Na samom početku 1923. *Virovitičan* je donio vijest prema kojoj «u Virovitici istupaju iz hrv. zajednice četiri čovjeka [skupina predvođena Antošom – op. a.] radi politika svojih i svog okoliša, pa traže uporišta u demokrata i radikala».⁵⁰ Cjelokupnu političku situaciju u Virovitici dodatno je zakompliciralo i približavanje predstojećih parlamentarnih izbora (raspisani za 18. ožujka 1923.). Da, usprkos izrazitoj zajedničarskoj većini u gradskom zastupstvu (17 zastupnika HZ-a i 7 zastupnika izabranih na raznim «izvanstranačkim listama», ali pod utjecajem radikala), izbor gradonačelnika u Virovitici neće proteći mirno, može se zaključiti i prema pisanju *Virovitičana*, koje ukazuje na predstojeći rascjep u zajedničarskim redovima. List je podršku davao Dragutinu Paulinu, za kojeg se smatralo da ima podršku većine zastupnika (HZ). S druge strane, u javnost je prodrila i informacija da neki zastupnici žele za gradonačelnika izabrati Antuna Vargića, također izabranog na listi HZ-a. Ovu podvojenost u zajedničarskim redovima iskoristit će zastupnici s liste «Slobodno i nezavisno gradjanstvo» (u biti radikali i demokrat Begović – njih 7), pa će se izbor za prvog gradonačelnika od proglašenja Virovitice gradom nenadano zakomplicirati. Mnogo sumnji u regularnost predstojećeg izbora gradonačelnika izazvalo je dvostruko odgađanje sjednice gradskog zastupstva, što je u HZ-u proizvelo dojam «da je sjednica zastupstva 2 puta odgađana nebi li se dalo u mutnome još šta uloviti».⁵¹

Dugo očekivana sjednica gradskog zastupstva održana je 1. siječnja 1923., a pored vladinog predstojnika za Viroviticu Ivana Banovca prisustvovao joj je i veliki župan virovitičke županije i grada Osijeka Jovan Božić (NRS). Nakon što su nedavno izabrani gradski zastupnici (16. prosinca 1922.) položili prisegu prišlo se središnjem trenutku sjednice gradskog zastupstva, izboru gradonačelnika. U kandidacijski odbor, čija zadaća je bila predlaganje kandidata za gradonačelničko mjesto, izabrani su tajnim glasanjem zastupnici Majer, Zimmerman i A. Valentić (HZ) te Begović, Salajić i Ružička (NRS/DS), odlukom velikog župana Božića. Kandidacijski odbor kao kandidate za gradonačelničko mjesto izabrao je zastupnike Begovića (NRS/DS), te Vargića i Gašpara (HZ).⁵² Ovakva odluka izazvala je veliko

⁵⁰ «Pred izbore», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 1, 2.

⁵¹ «Štetna zakulisna igra», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 1, 1.

⁵² O ovoj sjednici gradskog zastupstva u Virovitici, koja je predstavljala jedan od važnijih događaja u međuratnom razvoju političkih odnosa u gradu, postoje dva, posve suprotstavljena gledišta. Prvo je donio *Virovitičan* («Historička sjednica gradskog zastupstva u Virovitici», XXV/1923., br. 2, 1.-2), a drugo je izašlo u tjedniku pokrenutom na samom početku 1923., koji se prozvao *Virovitičanin* («Historička sjednica gradskog zastupstva u Virovitici», *Virovitičanin*, I/1923., br. 1, 1.-2) List je imao gotovo isti grafički izgled kao i *Virovitičan*, u podnaslovu mu je do početka 1925. stajalo *Novine slobodnog i nezavisnog gradjanstva u Virovitici*. *Virovitičanin*, je zastupao stavove organizacije NRS-a u Virovitici, a početkom 1925. postao je i službenim glasilom radikala u Virovitici. (Tada mu u podnaslovu stoji *Organ Narodne Radikalne Stranke u Virovitici*). Glavni urednik lista bio je demokrat

negodovanje u prepunoj gradskoj vijećnici, a nakon Božićevog upozorenja, došlo je do smirenja situacije. Rezultati prvog glasovanja donijeli su pobjedu Paulinu (dobio 13 glasova) dok je za Vargića glasovalo 11 zastupnika. Na taj način najave *Virovitičana* o rascjepu u zajedničarskim redovima pokazale su se točnima jer su podršku Vargiću pružili radikali i demokrati (7) i nekoliko zajedničarskih zastupnika prebjega (4). Veliki župan Božić proglasio je izbor nepravilnim jer je pobijedio kandidat (Paulin) kojeg nije bilo u trojnom prijedlogu kandidacijskog odbora, pa se prišlo ponovnom glasovanju, nakon čega je otkriveno da je predana jedna glasovnica više (zastupnik Frgić), pa je i drugi izbor poništen. Na trećem izboru ponovno je većinu glasova dobio zajedničar Paulin (14), ali je nakon službenog prigovora koji je njegovom izboru uputio zastupnik Begović, veliki župan Božić poništio i ovaj izbor te raspustio gradsko zastupstvo. Zanimljivo je primjetiti da je Božić, prilikom poništavanja Paulinova izbora te raspuštanja gradskog zastupstva, naglasio da će «upravu grada predati novom vladinom povjereniku».⁵³ Pored toga, zajedničari su tvrdili da je Božićev postupak i nezakonit.⁵⁴ Sam Božić je, u svom izvještaju o konstituirajućoj sjednici gradskog zastupstva u Virovitići, točnije o najvažnijem trenutku te sjednice, načinjenom 2. siječnja, konstatirao sljedeće:

«Prije navedenoga drugoga izbornoga glasovanja konferirao je potpisani celi jedan sat, pošto je bila prekinuta skupština, sa svim gradskim zastupnicima, te istima razložio zakonsko stanovište, da mogu izabrati za gradskog načelnika samo onoga gradskoga zastupnika, koji je po kandidacionom odboru postavljen

---

koji se kasnije pridružio radikalima. Virovitičko gradsko poglavarstvo je Begoviću 6. siječnja 1923. dopustilo pokretanje lista «pod naslovom ‘Virovitičanin’ sa svrhom promicanja javnog, društvenog, kulturnog i gospodarskog života naše države, a napose grada Virovitice i okolice [...]» (HDA, PrPu, 3-2/10067/1923., kut. 13, Gradsko poglavarstvo u Virovitići Odjeljenju za unutarnje poslove Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju 6. siječnja 1923.) O virovitičkom tisku međuratnog razdoblja vidi u Dubravka SABOLIĆ, *Stotinu godina novinstva u Virovitići*, Virovitica 1999.; Vinko BREŠIĆ, *Knjiga o Virovitići*, Virovitica 1999.

⁵³ O ovom Božićevom činu izvještaji u virovitičkim novinama znatno se razlikuju. Prema *Virovitičanu* (HZ) Paulin je prije sjednice gradskog zastupstva boravio u Osijeku kod velikog župana (Božić) te je od njega dobio dopuštenje da se kandidira za gradonačelnikovo mjesto, pa nije jasno zbog čega se na sjednici protivio njegovom izboru. Druga važna razlika leži u činjenici što je Božić, prema pisanju *Virovitičana*, nakon Paulinove pobjede priznao njegov izbor pa je tek nakon Begovićeve prigovora taj izbor poništio. («Historička sjednica gradskog zastupstva u Virovitići», «Postupak dr. Božića», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 2, 1.-2.) S druge strane *Virovitičanin* (NRS) je poricao prvotnu Božićevu odluku kojom je prihvatio Paulinovu kandidaturu za gradonačelničko mjesto, a suprotstavio se i tvrdnji *Virovitičana* da je Božić proglasio Paulina gradonačelnikom, pa tu odluku, nakon Begovićeve prigovora, poništio. Prema pisanju *Virovitičanina* Božić je imao više razloga za poništenje Paulinova izbora (nezakonit postupak kandidature, Begovićeve službeni prigovor). («Historička sjednica gradskog zastupstva u Virovitići», *Virovitičanin*, I/1923., br. 1, 1.-2.)

⁵⁴ Zanimljivo je da je Božić, prema pisanju *Virovitičana*, nakon trećeg glasovanja proglasio Paulina novim gradonačelnikom te već najavio njegovu prisegu, ali «na jednostavnu najavu Begovića separatnog votuma bez nikakove obrazlozbe odgodio daljni rad sjednice». («Postupak dr. Božića», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 2, 2.)

u kandidaciju. Potpisani je nadalje predočio gradskim zastupnicima, da predloženi kandidat Antun Vargić, koji je bio kroz mnogo godina općinskim načelnikom u Virovitici, uživa poverenje pretežnoga dela gradjanstva, pa da je za uspješan rad gradskog zastupstva isti najpodesniji kandidat tim više, pošto je izabran za gradskog zastupnika na istoj listini kao i gradski zastupnik Dragutin Paulin, te uživa poverenje osim nekolicine svojih političkih sumišljenika također poverenje gradskih zastupnika izabranih na izvanstranačkoj listini te na listini demokratsko-radikalnoj [zapravo, radi se o istoj kandidacijskoj listi - op.a.].».⁵⁵

Na kraju je još dodao kako se, niti uz sve napore, nije mogao postići sporazum većine gradskih zastupnika te da je zbog toga bio prisiljen zaključiti konstituirajuću sjednicu gradskog zastupstva.⁵⁶ Dva dana kasnije Božić je, u svom redovitom tjednom izvještaju o prilikama u virovitičkom kotaru, u onom dijelu koji se ticao prilika u Virovitici, bio prilično sažet i nije otišao dalje od konstatacije kako je «13 gradskih zastupnika [...] uporno glasovalo za nepredloženog ravnajućeg učitelja Paulina».⁵⁷

Neuspjeli izbor prvog gradonačelnika Virovitice doveo je i do pokušaja odstupa Ivana Banovca. Zajedničari i radikali su u javnost izašli s tvrdnjama o Banovčevoj ostavci, no te konstatacije nisu detaljnije obrazložili.⁵⁸ Župan Božić je, u već spomenutom izvješću od 2. siječnja, iznio tvrdnju kako ga je sam Banovac zamolio «da bude rešen dalnje dužnosti vladinog poverenika».⁵⁹ Banovac je zaista 2. siječnja uputio predstavku županu Božiću, u kojoj ga moli za razrješenje s mjesta vladinog povjerenika za Viroviticu i to jer je «vrlo mnogo vremena izgubio na mom uredovnom poslu i uredovanju kod kr. kotarske oblasti».⁶⁰ Kasnije, u travnju, kada bude suočen s optužbom za protežiranje «antidržavnih» elemenata u Virovitici Banovac će spomenuti i svoj namjeravani odlazak s mjesta gradskog povjerenika. Istaknuo je kako nakon 1. siječnja više uopće nije dolazio u gradsko poglavarstvo «i to po usmenoj uputi i odredbi gospodina velikog župana Dra. Božića»,⁶¹ ali svoju tvrdnju nije detaljnije obrazložio. Zapravo, župan Božić namjeravao je potpuno eliminirati Ivana Banovca iz političkog života cjelokupnog virovitičkog kotara. U zamolbi, koju je nadređenima u Zagreb uputio 17. veljače, zatražio je Banovčev premještaj u Osijek (to znači, ne samo njegov otpust s mjesta vladinog povjerenika za grad, nego i premještaj s mjesta kotarskog predstojni-

⁵⁵ HDA, Grupa XXIII, inv. broj 411.

⁵⁶ *Isto.*

⁵⁷ HDA, PrZv, 6-14/161/1923., kut. 1117, Veliki župan županije virovitičke Predsjedništvu Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju od 4. siječnja 1923.

⁵⁸ «Vesti iz okolice – Ostavka vladinog poverenika u Virovitici», *Straža*, V/1923., br. 6, 4.; «Posljednje vijesti», *Virovitičan*, XXIV/1923., br. 2, 2.

⁵⁹ HDA, Grupa XXIII, inv. broj. 411.

⁶⁰ *Isto.*

⁶¹ HDA, PrPu, 6-14/3240/1923., kut. 42, Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Virovitici Predsjedništvu Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju 6. travnja 1923.

ka, ali i da Banovac nije razriješen s mjesta vladinog povjerenika do tada). Iz Zagreba mu je poručeno da Banovac ipak ostane i na predstojničkom i na povjereničkom mjestu do konstituiranja novog gradskog zastupstva.⁶²

Raspust gradskog zastupstva u Virovitici imao je širokog odjeka u tadašnjem političkom životu. Vodstvo HZ-a čvrsto je stalo u obranu svojih zastupnika (koji su glasovali za Paulina) upozoravajući preko svog središnjeg glasila *Hrvata*, da je «pri izboru gradonačelnika [počinjen-op. a.] takav akt nasilja, kakovoga ne pamti povijest hrvatskih gradova. On [župan Božić-op. a.] je htio da, većina gradjanstva, predstavljenog u većini gradskih zastupnika, nametne za načelnika čovjeka manjine i kad mu to nije uspjelo radi odlučnog držanja članova Hrvatske Zajednice, on se je poslužio jednim trikom [...]».⁶³ Osječki zajedničari Božićev postupak usporedili su s političko-upravnom praksom koju je u Hrvatskoj primjenjivao zloglasni mađarski upravitelj Hrvatske, ban grof Dragutin Khuen Héderváry, ali su, ipak, istakli i to da župan Božić «practicira po manjim mjestima ono, što se ipak ne usuđuje činiti u Osijeku, jer je uvjeren, da bi došlo do bure, koja bi ga morala otpiriti».⁶⁴ Za razliku od HZ-a, virovitička organizacija HRSS-a, najjača politička stranka u gradu, a koja nije sudjelovala u radu gradskog zastupstva, jednakom žestinom obrušila se i na zajedničare i na radikalsko-demokratske zastupnike. U dopisu kojeg je predsjednik organizacije HRSS-a u Virovitici, Ivan Bartolović, objavio u *Slobodnom domu*, najprije se objašnjavaju razlozi zbog kojih stranka ne sudjeluje u radu gradskog zastupstva. Zamjerajući virovitičkim zajedničarima ostajanje u gradskom zastupstvu kada su (u dva navrata) poništeni mandati zastupnika HRSS-a, Bartolović ističe da su organi vlasti i prije izigravali «autonomiju gradskih općina, kao što to danas čine, raspuštajući nepoćudna zastupstva ne po duhu i slovu zakona, nego po nalogu stanoovitih upravnika».⁶⁵ Prema Bartolovićevim riječima zastupnike HZ-a snašla je ista sudbina kao i njihove radićevske prethodnike, ali, kad su zastupnici HRSS-a odbili položiti prisegu i napustili sjednicu gradskog zastupstva «okrinkani zajedničari» su «radi imenovanja vladinog povjerenika bacali krivnju na pristaše H.R.S.S. i na njihove i po njima izabrane gradske zastupnike, jer da je sve to radi nepoložive prisege».⁶⁶ Za razliku od tih stajališta radikali su smatrali da postupak zajedničarskih zastupnika predstavlja pri-

⁶² HDA, PrPu, 1-4/2085/1923., kut. 29, Veliki župan virovitičke županije i grada Osijeka Odjelu za unutarnje poslove Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju 17. veljače 1923.

⁶³ «Nečuvveno nasilje velikog župana Božića», *Hrvat*, Zagreb, V/1923., br. 850, 1. Dalje se u članku daje opis spomenute sjednice gradskog zastupstva u Virovitici te se «konstatira da je Paulin izabran». (*Isto.*)

⁶⁴ «Dr. Jovan Božić kao čisti kuenovac u Hrvatskoj», *HL*, IV/1923., br. 3, 4.-5.

⁶⁵ «Treći raspust gradskog zastupstva u Virovitici», *SD*, XVII/1923., br. 4, 7.-8.

⁶⁶ *Isto.* Bartolović je svim gradskim zastupnicima zamjerao i pristajanje na održavanje sjednice gradskog zastupstva na Novu godinu. «Niti jedan od četvorice, prem su svi – na žalost – Hrvati katolici u gradskom zastupstvu, nije smatrao za svoju dužnost, da prosvjeduje, što je sjednica na blagdan nove godine sazvana i tim povrijedjena naša vjerska osjetljivost.»

mjer zanemarivanja napretka Virovitice. To zato, držali su radikali, jer i, ne toliko nadmoćna zajedničarska većina, «nije znala svoje lične lokalne interese da podredi interesima i napretku grada Virovitice.»⁶⁷

Ulažući službeni prigovor protiv proglašenja Paulina za gradonačelnika Virovitice, zastupnik Begović nije dao objašnjenje svog postupka ali je, ipak, veliki župan Božić njegov prigovor uvažio i raspustio gradsko zastupstvo. Na samom kraju siječnja te početkom veljače 1923. radikalsko-demokratski prvaci u Virovitici opet su pokušali trima intervencijama kod viših organa vlasti utjecati na rasplet situacije oko izbora gradonačelnika u svoju korist. Josip Begović i Mita Šimić su 31. siječnja 1923. uputili prijavu protiv istaknutih prvaka ostalih stranaka (zanimljivo je da prvaci HRSS-a u gradu nisu spomenuti u prijavi) u Virovitici optužujući ih da su «frankovci i protudržavni».⁶⁸ U prijavi se posebno optužuje Ivan Plevnik, glavni urednik *Virovitičana*, koji je «uvijek bio pobornik samo za austrougarske interese, a sada naročito od kako su opet počeli i protiv naše otačbine spremati magjari, pogotovo je zagrdio svojim tužakanjem i počeo tajno verbovati svoje pristalice, da služe obavještajnoj službi u korist magjara i budu spremni prilikom prve eventualne bune na našoj granici, da napadnu na sve državotvorne i državi odane ljude te prekinu saobraćajne veze pozadine naše vojske».⁶⁹ Dalje se Plevnik optužuje za organiziranje tajnog udruženja uperenog «protiv cijele naše države i troimenog naroda, koje se već organiziralo i već odpočelo sa svojim buntovničkim i protudržavnim djelovanjem...», u koju svrhu se «sprijateljio [...] i sa komunistima, nagovarajući ih da junački izvrše svoj zajednički protudržavni program».⁷⁰ Prijava sličnog sadržaja nešto kasnije komandantu osječke divizijske oblasti upućena je i iz vojne jedinice u Virovitici, s tom razlikom što se u njoj naročito optužuju Šandor Benak (za špijunažu u korist Mađarske) i vladin povjerenik Ivan Banovac «koji je [...] državni činovnik samo dotle, dok je na ovom položaju, a ma gde odavde da bude premešten, on neće da ide, i budući da je jako naklonjen ovdašnjim lju-

⁶⁷ «Vesti iz okolice – Konstituantna sednica gr. zastupstva u Virovitici – bez uspeha», *Straža*, V/1923., br. 2, 4.

⁶⁸ HDA, Grupa XXI, inv. broj 720.

⁶⁹ *Isto*.

⁷⁰ *Isto*. U prijavi se nalazi i popis od 44 osobe koje Begović i Šimić, uz Plevnika, optužuju za pripadnost «frankovcima» ili komunističkoj organizaciji: Oskar Singer, Šandor Langer, Josip Ambrošić, A. Rauer, Wilim Volner, Josip Majtanić (općinski bilježnik), Leopard Baron, Feliks Kohn, Josip Feu, **Ivan Banovac** [podvukao autor] (vladin predstojnik za Viroviticu), (?) Bagoly, Šandor Benak, Makso Schwartz, Stjepan Mikić, Julio Weinberger, Franjo Kovačević, Josip Schwartz, Josim Zimmerman, Milovan Gavrančić, Ernst Blašković, Josip Klir, Mato Pavelić, Josip Mundreil, Johan Mundreil, Dragutin Pailin, Marcelin Gluhak, Sibil Siksto, (?), Pele, Franjo Fišer, Armin Schiebel, Franjo Nemšek, Aladar Janković, gđa. Bezeny (?), Dušan Izdaković, Martin Manasy, Matilda Schit, Ivan Kapetan i Emil Ferency («frankovci») i Dragutin Kolivada, Rudolf Kukolj, Martin Buschbacher, Dragutin Karbelnik, Franjo Bendak i Franjo Ambrošić (komunisti).

dima koji nisu za državno jedinstvo on ih štiti i nesme ništa da uradi što njima nije po volji». ⁷¹

Druga intervencija radikalskog zastupnika Šimića više je usmjerena protiv Ivana Banovca, ali je, svakako, barem na posredan način, imala i utjecaja na odnos snaga u gradskom zastupstvu. Šimić je, 6. veljače, uputio dopis Komesarijatu pogranične policije u Virovitici u kojem iznosi da je dva dana ranije njegova kuća bila metom napada nepoznatih napadača (Šimić je iznio podatak da su napadači na njegovoj kući ciglama polupali prozore). No, važnije od ovoga je istaknuti još nekoliko Šimićevih tvrdnji. On uopće ne dvoji o tome tko su napadači; napad su počinili «politički moji dušmani, - frankovci – koji u zadnje vrieme haranguiraju protiv mene». ⁷² No, kako dalje iznosi Šimić, on ne samo da je, radi svog «državotvornog rada» (osnivač radikalske organizacije u gradu), postao metom napada, nego niti ne dobiva podršku i zaštitu upravnih vlasti, koje ga se nisu udostojale niti pozvati na obavijesni razgovor. Nakon ovoga postaje jasno na čiju adresu je upućen glavni dio Šimićevih optužbi. On najodgovornijom osobom za svoje probleme smatra predstojnika Banovca «koji je meni i svim državotvornim elementima dao dovoljno povoda, da u njega neimamo povjerenja – jer je izdavao službene tajne i povjerljiva akta našim protivnicima, a ovake napadače ne istražuje [...] to molim da stvar dostavi lično gosp. Ministru unutrašnjih dela, te da si dozvolu za moju zaštitu ishodi». ⁷³ Već sutradan (7. veljače) Šimićev dopis je, uz popratno pismo komesara pograničnog komesarijata u Virovitici, izvjesnog Vuksana Gojkovića, upućen u Beograd. I u tom pismu ponovljene su optužbe protiv «frankovaca», no, oni su dobili i, u komesarovom pismu, pomagatelja; tako da je, kako tvrdi Gojković, napad na Šimića izvršila virovitička «frankovačko-komunistička organizacija». ⁷⁴ Naravno, glavnina optužbi i u komesarovom pismu upućena je na Banovčevu adresu jer «nije do sada po tome ništa preduzeo – i ako su njegovi redari bili o tom izvješteni». ⁷⁵ Sam Banovac je, početkom travnja iste godine, u opširnom izvješću Pokrajinskoj upravi u Zagrebu u vezi ove prijave, najavio podnošenje kaznene prijave protiv Šimića i Gojkovića koji su, prema njegovim riječima «vrlo intimni prijatelji». Banovac je ustvrdio da je pravi razlog Šimićeve prijave Gojkovićev otpust (krajem veljače) i kasnije umirovljenje iz službe radi

⁷¹ *Isto*, Prijava Komande mesta Virovitici Komandantu osječke divizijske oblasti 21. veljače 1923. Treba dodati još tri prijave sličnog sadržaja koje upućuju Plevnika, Benaka i druge građane Virovitice i uže okolice za osnivanje tajnih udruženja s ciljem rušenja aktualnog državnog pokreta i špijunažu u korist Mađarske. (*Isto*, Izjava Slavka S. Tanaskovića, rezervnog pešadijskog poručnika od 8. veljače 1923.; Dopis Ivana Vukovića od 2. veljače 1923. i dopis Josipa Bileka od 5. veljače 1923. Komesarijatu željezničko pogranične policije.)

⁷² HDA, PrPu, 6-14/3240/1923., kut. 42, Prepis dopisa Mite Šimića Komesarijatu pogranične policije u Virovitici od 6. veljače 1923.

⁷³ *Isto*.

⁷⁴ *Isto*, Komesar željezničke i pogranične policije u Virovitici Ministru unutarnjih poslova 7. veljače 1923.

⁷⁵ *Isto*.

sumnje u njegovo počinjenje teških kaznenih djela odnosno sadržaj prijave «je skroz tendenciozan te ima jedinu svrhu, da denuncira podpisanog.».⁷⁶ Također, odbacio je sve Šimićeve i Gojkovićeve tvrdnje o postojanju «frankovačke rulje» koja bi terorizirala «državotvorne» elemente u gradu.⁷⁷ Zanimljivo, dva tjedna nakon Šimićeve prijave, i zastupnik Begović podnio je prijavu, i opet, poput Šimića ne gradskim policijskim organima, nego komesaru Vuksanu Gojkoviću. U prijavi Begović ističe kako mu je, u noći s 18. na 19. veljače, «frankovačka banda», a iz razloga što zauzima «državotvorno stanovište», polupala prozore na kući. Također, Begović od komesara Gojkovića traži da ovaj njegovu prijavu proslijedi Ministarstvu unutarnjih poslova u Beogradu, ili, kako ga on naziva, «najstarijoj upravnoj vlasti u zemlji od koje jedino očekujemo zakonsku zaštitu», a to iz razloga jer ima ozbiljne sumnje u iskrenost namjera gradskih policijskih organa da zaštite «državotvorne» elemente u Virovitici. Istoga dana, 20. veljače, kada je zaprimio Begovićevu prijavu, Gojković ju je i proslijedio u Beograd (zaobilazeći, kao i u Šimićevom slučaju, i lokalne upravne organe i Pokrajinsku upravu u Zagrebu). No, Gojković je prijavi i dodao nekoliko rečenica u kojima traži aktivniju zaštitu ljudi poput Begovića jer, u suprotnom, «bojati se je, da isti ne izgube patriotska osećanja, čime bi se dalo maha antidržavnim elementima, a time štetili opšti državni interesi.».⁷⁸ Mjesec dana kasnije, kotarski predstojnik Banovac se morao nadređenima (nakon što je Ministarstvo unutarnjih poslova 24. veljače naredilo Pokrajinskoj upravi u Zagrebu da izvijesti o slučaju ova je od Banovca zatražila izvješće, drugim riječima ova prijava je, a što dovoljno govori o intencijama prijavitelja, ocrtala luk Virovitica-Beograd-Zagreb-Virovitica-[nakon Banovčeva povratnog izvješća]-Zagreb-Beograd) očitovati i o ovoj prijavi. Banovac je nadređenima poručio da je na Begovićevoj kući zaista došlo do lomljivine prozora, ali samo jednog, a ne, kako je to tvrdio Begović, njih nekoliko, te je jednako odlučno odbio optužbe o nedovoljnoj pouzdanosti gradske policije. Također, i opet kao i u slučaju Šimićeve prijave, Banovac je odbacio navode o postojanju «frankovačke rulje» u gradu. Jer, ustvrdio je Banovac, «kad bi kod toga učestvovalo više osoba, jamačno bi takova rulja upala u oči noćnim redarstvenim stražama i jamačno bi tada polupalo više st[a]kla i prozora, a takove rulje niese te noći na ulicama grada opažene ni primjećene.».⁷⁹

U međuvremenu nastavila se i javna borba za prevlast u gradskom zastupstvu u Virovitici. Naime, odluka velikog župana Božića o raspustu gradskog zastupstva u Virovitici naišla je na žestok otpor virovitičke organi-

⁷⁶ Isto, Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Virovitici Predsjedništvu Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju 6. travnja 1923.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ HDA, PrPu, 6-14/2028/1923., kut. 41, Komesar željezničke i pogranične policije Ministarstvu unutarnjih poslova – Odjeljenju za državnu zaštitu od 20. veljače 1923.

⁷⁹ Isto, Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Virovitici Predsjedništvu Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu od 20. ožujka 1923.

zacije HZ-a. Četrnaestorica zastupnika HZ-a u gradskom zastupstvu uputila su Pokrajinskoj upravi za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu 23. veljače 1923. službenu žalbu protiv odluke Božića. U žalbi virovitički zajedničari predlažu «ili da se odredi nastavak 1. siječnja o.g. prekinute sjednice sa ponovnim izborom kandidacionog odbora pod predsjedanjem objektivnog izaslanika, da se omogući rad legalnoj sadašnjoj većini, ili da se odredi izbor novog zastupstva, koje bi prešne gradske poslove na rješenje uzelo».⁸⁰ Tom zahtjevu je udovoljeno i nova sjednica gradskog zastupstva u Virovitici je održana 10. travnja 1923. Sjednica, koja je imala isti zadatak kao i ona od 1. siječnja tj. izbor gradonačelnika i ostalih organa gradske vlasti, bila je pod dojmom prijave koju su protiv dobrog dijela zastupstva podnijeli zastupnici Begović i Šimić, a i nedavno održani parlamentarni izbori (18. veljača 1923.) doprinijeli su održavanju velikog zanimanja virovitičkog građanstva za daljnji razvoj političke situacije u gradu.⁸¹

Na samom početku sjednice odmah je došlo do izbivanja incidenta. U ime grupe koja je brojala 8 zastupnika (Vargić, Ružička, Salajjić, Frgić, Čeleđa, Benković, Gašpar) zastupnik Begović dobio je dopuštenje velikog župana Božića te je pročitao unaprijed pripremljenu izjavu «u kojoj gadno denucira većinu zastupstva, da je preko noći postala republikanska i prešla medju antidržavne elemente i moli da im se oduzme mandat».⁸² Begovićeva izjava izazvala je veliko komešanje i tek, nakon Božićeve intervencije, došlo je do smirenja situacije. Tada se prešlo na izbor gradonačelnika, a sljedeći Božićevi postupci izazvali su oštre prosvjede zajedničarskih zastupnika. Župan Božić je odbio prihvatiti ponovni izbor kandidacijskog odbora te nove kandidate za gradonačelnika te je izjavio «kako zapravo netreba birati novi kandidacioni odbor, jer je njegova odluka još u snazi i neka se bira prema propisima zakona za načelnika jedan od na posljednjoj sjednici predloženih kandidata, a ovi su Vargić, Salajjić i Gašpar».⁸³ Nakon obavljenog izbora, u kojem je ponovno pobijedio Paulin, s 15 dobivenih glasova, Božić je proglasio rezultate nezakonitim te zaključio sjednicu.⁸⁴ Radikali su, s druge strane,

⁸⁰ «Protiv zulzma velikog župana Božića», *Hrvat*, V/1923., br. 895, 3.; «Povodom pristranog i protuzakonitog postupka velikog župana dra Jovana Božića», *HL*, IV/1923., br. 47, 3.

⁸¹ Rezultati veljačkih parlamentarnih izbora u gradu Virovitici bili su sljedeći:

Pol. stranka	SPJ	H[P-R]SS	NRS	DS	HPS	SZ*
Br. glasova	45	1001	45	52	9	11

* Savez zemljoradnika

(Laza M. Kostić, /ur./, *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, Beograd 1924., 92.-93.); I. MIŠKULIN, «Parlamentarni izbori», 874.

⁸² «Ponovna sjednica gradskog zastupstva», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 18, 1.-2.

⁸³ *Isto*.

⁸⁴ O sjednici virovitičkog gradskog zastupstva održanoj 10. travnja 1923., godine vidi još i članke «Kako se zaludjuje narod!», *Virovitičanin*, I/1923., br. 15, 1.-2.; «Novo nasilje velikog župana Božića u Virovitici», *Hrvat*, V/1923., br. 931, 1.

smatrali Božićevo dopuštanje Begoviću da iznese svoju primjedbu sasvim opravdanim. Naime, držali su da je ponovnim sazivom gradskog zastupstva došlo do «nerespektovanja zakona od strane pokr. [pokrajinske-op. a.] uprave tim ponovnim sazivom.»⁸⁵

Nakon što su, uz veliku pomoć viših organa vlasti (župan Božić), uspjele spriječiti izbor gradonačelnika u Virovitici iz redova HZ-a, radikalni su, preko svog glasila *Virovitičanina*, pokrenuli i kampanju koja je za cilj imala smjenjivanje kotarskog predstojnika, Ivana Banovca. Optužujući Banovca zbog povišenja različitih općinskih nameta, dovodili su ga u vezu s «frankovačkim» elementima u gradu. Prema pisanju *Virovitičanina*, «Banovac i njegova poznata frankovačka klika», odgovorni su za dovođenje Virovitice «do ruba propasti».⁸⁶

Nekoliko dana nakon održavanja sjednice gradskog zastupstva i pokretanja novinske kampanje protiv predstojnika Banovca u Viroviticu je stigao posebni istražitelj u slučaju Begovićeve prijave od 31. siječnja 1923. (u kojoj se i Banovac proglašava «frankovcem»), kraljevski vladin tajnik Milenko Radotić. U svom izvještaju županu Božiću Radotić ga obavještava da je proveo niz razgovora s osobama koje su sudjelovale u cijelom slučaju. Radotić je 18. travnja razgovarao s potpukovnikom Dušanom Dosićem koji mu je izjavio «da je njegov raport od 21. veljače 1923. pod utiskom ličnih utiska i osniva se na njegovom subjektivnom mišljenju. Pojedine navode nemože podkrijepiti konkretnim podacima dotično dokazalima».⁸⁷ Najzanimljiviji dio Dosićevog iskaza predstavlja onaj u kome se govori o odnosu s upravnim vlastima (Banovac) u Virovitici, «od kojih ne prima one susretljivosti, koje bi mogao očekivati pa se naročito tuži, da još uvijek nema stana već mora s porodicom svojom da prebiva u staniću od 1. sobe. Sve ovo skupa stvorilo je u njemu osvjedočenje».⁸⁸ Ovakav Dosićev odgovor mogao bi upućivati da ga

⁸⁵ «Vesti iz okolice – Ponova konstituirajuća sednica grad. zastupstva u Virovitici», *Straža*, V/1923., br. 78, 3.

⁸⁶ «Čast i hvala vam!», *Virovitičanin*, I/1923., br. 15, 2.

⁸⁷ HDA, Grupa XXI, inv. broj 720.

⁸⁸ *Isto*. Kao i u državi općenito, stambena kriza (nestašica stanova) osjećala se i u Virovitici. No, ovdje je posebno do izražaja došao problem s doznakom stanova vojnim časnicima. Sam Banovac je, krajem listopada 1921., izvijestio župana Božića «da je časnicima pri doznačivanju stanova stanarinski ured ove oblasti išao u susret do skrajnjih granica mogućnosti». Isto tako Banovac je ustvrdio da kao i «svugdje vlada i u Virovitici osjetljiva nestašica stanova, te će se učiniti što se u tim prilikama može učiniti, da će se časnicima koji su ovdje, doznačiti prvi prazni stanovi. Rezervirati stanove ne možemo, jer imade ovdje i drugih javnih zvaničnika i to profesora i učitelja, koji trebaju stanova. Preko puta vojarne postoji bivša časnička zgrada u koji bi se stan mogao useliti koji časnik tim više, što raspoloživih stanova nema.». Dostavljajući ovaj izvještaj Predsjedništvu Zemaljske vlade u Zagrebu, župan Božić, je kategorično ustvrdio kako će se prvi «prazni stanovi u Virovitici doznačiti [...] časnicima.». (HDA, PrZv, 6-14/15784/1921., kut. 1162, Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Virovitici velikom županu virovitičke županije i grada Osijeka od 26. listopada 1921., Veliki župan županije virovitičke Predsjedništvu kraljevske hrvatsko-slavonske zemaljske vlade od 28. listopada 1921.)

u izvještaju od 21. veljače nisu vodili samo razlozi «očuvanja državnog integriteta» nego oni mnogo prizemnijeg tipa. Radotić je u Virovitici razgovarao još s poručnikom Katićem (komandant žandarmerijskog voda u gradu) i sa samim Banovcem, ali, zanimljivo, nije ga ispitivao o slučaju jer to ne bi bilo «podesno». Radotić je pokušao razgovarati i s Begovićem, ali se ovaj njegovom pozivu nije odazvao.⁸⁹

Na osnovi Radotićevih istražnih radnji veliki župan Božić je 21. travnja 1923. sastavio izvještaj za Predsjedništvo Pokrajinske uprave u Zagrebu. Božićev izvještaj se u dobroj mjeri razlikuje od rezultata Radotićeve istrage jer u oštrom tonu opisuje ne samo prilike u Virovitici i rad žandarmerije nego i u činjenici da donosi konstataciju po kojoj u gradu doista postoji organizacija «antidržavnih elemenata» s ciljem razbijanja Kraljevine SHS. Prema Božićevom izvještaju «doista se u Virovitici neprimjetno razvija protudržavna djelatnost koja do sada nije mogla u detaljima dotično s konkretnim dokazalima na površinu izaći samo radi nepodesnosti i nepouzdanosti organa u Virovitici, koja bi u tim stavovima **morali nešto pozitivnoga iznaći** [podvukao-I.M.]».⁹⁰ Božić inzistira na slabom učinku mjesnih organa vlasti (žandarmerija) tvrdeći da «uslijed neaktivnosti mjesnih državnih policijskih vlasti oslabljena je vjera kod državnostvorenih elemenata u pozitivni rad vlastitih organa tako, da se jamačno glavni svjedok [aluzija na Begovića-op. a.] žacao pristupiti na pozvano saslušanje, dok se ne dese osobne promjene kod upravne državne vlasti u Virovitici».⁹¹ Ovaj dio Božićevog izvještaja predstavlja ključ za daljnje razumijevanje zamršenih političkih odnosa u Virovitici. Božić, ne samo što bez ikakvih konkretnih dokaza utvrđuje postojanje tajne «antidržavne» organizacije u Virovitici, a i to čini bez navođenja osobnih imena članova te organizacije (mada mu je Begovićeve prijave zasigurno bila poznata), nego i otvoreno ustaje u Begovićevu obranu (koji se nije odazvao pozivu službene osobe). Pokazuje se da je župan Božić bio zagovornik smjene vladinog povjerenika za Viroviticu, Banovca, što bi moglo sugerirati da je cijela akcija bila usuglašena (veliki župan Božić, vojni i policijsko-pogranični organi u Virovitici i mjesna organizacija NRS-a u gradu), s konačnim ciljem dovođenja «poslušne» osobe na mjesto gradonačelnika Virovitice (Vargić je 1923. napunio 77 godina života). Ovakav zaključak, donekle potvrđuje i Božićev zahtjev Pokrajinskoj upravi u kojem se ne preza niti od najradikalnijih mjera («ako treba i zatvaranjem državne granice makar i pod vidom inspiciranja komesarijata žandarmerije i pogranične policije»)⁹²

Na Božićev izvještaj Predsjedništvo pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, očigledno imajući na umu svu ozbiljnost iznesenih optužbi i njihov utjecaj na razvoj političkih prilika u gradu, a koji su Viroviticu činili

⁸⁹ Isto, HDA, Grupa XXI, inv. broj 720.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto.

područjem političke nestabilnosti (pogotovo ako se ima na umu blizina mađarske granice), reagiralo je vrlo brzo. Već 27. travnja 1923. Božiću je odgovoreno «da ova pokrajinska uprava ne može primiti na znanje izvještaj velikog župana».⁹³ Upozoravajući Božića na nedopustivo ponašanje tako visoko pozicioniranog činovnika koji «podređeno si činovništvo naziva nepodnesnim, nepouzdanim i neaktivnim, sve bez navoda osoba i činjenica» Predsjedništvo pokrajinske uprave naređuje velikom županu da u najkraćem roku izvrši potrebnu istragu jer je «ova okriiva toliko teška».⁹⁴ Božić je posebno upozoren na nedopustiv propust prilikom Radotičeve istrage, a koji se sastoji u nepozivanju na obavijesni razgovor Josipa Begovića i Mite Šimića (s kojim Radotić niti nije pokušao razgovarati). Možda i osjećajući da cijeli slučaj ima izrazitu osobnu pozadinu Predsjedništvo pokrajinske uprave od Božića zahtijeva «hitnu istragu» koja bi spriječila daljnje «antidržavno djelovanje subverzivnih elemenata ako su otkrivene istinite».⁹⁵

Nezadovoljan oštrim odgovorom Predsjedništva pokrajinske uprave, a kako bi ju uvjerio u neophodnost smjene povjerenika Banovca, župan Božić je svoje navode odlučio potvrditi dodatnom istragom. U Viroviticu je početkom svibnja 1923. stigao podžupan osječke oblasti Franjo Srčan, a njegova istraga je rezultirala novim izvještajem Božiću. Srčan je 2. svibnja saslušao Begovića i Šimića, u kojoj su radikalni pravci u Virovitici istakli da su «dotičnu prijavu podnijeli komadantu žandarmerije i pogranične policije u Virovitici na traženje istoga, da mu označe sve one ličnosti iz Virovitice, koje podupiru po njihovom mjenju protudržavno djelovanje Ivana Plevnika izdavaatelja 'Virovitičana' a Šimić je naglasio da ta prijava služi samo komesaru».⁹⁶ Mnogo važniji dio Srčanova izvještaja predstavlja iznošenje rezultata istrage u slučaju Banovac. U njemu Srčan priznaje da, iako nije «komponentat za prosudjenje krivica Ivana Banovca kraljevskog kotarskog predstojnika i vladinog povjerenika», smatra da «bi ga trebalo premjestiti i zamijeniti».⁹⁷ Banovcu se naročito predbacuje očita pasivnost i nesklonost prema «ljudima pripadajući tako zvanim državotvornim strankama», a u grijeh mu se uzima i odbijanje rješavanja stambenog pitanja za «komandanta mesta» Dosića.⁹⁸ Naravno, kotarski predstojnik Banovac dao je sasvim drugačije viđenje ovog

⁹³ *Isto.*

⁹⁴ *Isto.* Božića se upozorava da svoje navode mora potkrijepiti konkretnim dokazima te da je nedopustivo sumnjičenje «u djuture bez konkretnih navoda [...] nećemo li da se vratimo u Rauchova vremena veleizdajničkog procesa i nećemo li da pobudi teška sumnja u objektivnost, kojom treba da se odlikuje rad upravnih organa, pogotovo onih na istaknutim mjestima».

⁹⁵ *Isto.*

⁹⁶ *Isto.*

⁹⁷ *Isto.*

⁹⁸ *Isto.* Srčan u svom izvještaju ponavlja da mu se Dosić «žalio na Banovca, što još ni do sada nije rješio pitanje glede njegova stana, pa sada isti komandant sa ženom i troje dece stanuje u dvoru u jednoj sobi sa uporabom dvorane bez ikakvih drugih nuzprostorija i dapače bez nužnika, usljed čega mora da sa obitelji obavlja nuždu vani».

slučaja. Najprije je smatrao potrebnim da je za navodnu listu «antidržavnih» elemenata saznao još u ožujku 1923. te da je iz sve veće prisutnosti te teme u javnom životu Virovitice i sam povjerovao da se njegovo ime na njoj nalazi. Zatim se osvrnuo na tijek Radotićeve istrage smatrajući pomalo čudnim da mu ovaj nije htio potvrditi da ga je pozvao na saslušanje upravo zbog Begovićeve prijave. Također je istaknuo kako, prema njegovim saznanjima, pravi razlog Begovićeva odbijanja da se odazove pozivu za saslušanje leži u jednostavnoj činjenici «jer se [Begović-op. a.] boji za dokaze, jer nezna čime bi dokazao i podkrijepio svoju prijavu o antidržavnim elementima.»⁹⁹ Posebno je zanimljiv Banovčev osvrt na tijek Srčanove istrage, konkretno na njegovo saslušanje:

«Gospodin podžupan nije mi takodjer dao znati, da on znade, da takova lista postoji i da je radi toga i radi istrage protiv mene došao. Istom po podne, poslije 5 sati došao je Šimić na saslušanje gospodinu podžupanu, a što i o čemu nije mi poznato, jer je to bilo sasvim povjerljivo, no ja imam ipak nešto policijskog duha, te sam uvjeren, da se je radilo o meni i drugima koji su upisani u listinu antidržavnih elemenata – jer čemu bi se imali Šimić i Begović preslušavati nego o onom što su prijavili i podpisali, samo su im manjkali dokazi – pa su jamačno te dokaze morali i pružiti. Istom oko 7 sati na večer došlo je na red moje preslušanje, i odmah medju prvim pitanjima, koja je gospodin podžupan stavio meni na očitovanje bilo je ovo: “Objedjujete se, da se družite sa antidržavnim elementima, a otvoreno izbjegavate državotvorne elemente” [podvučeno u originalu-op. a.] Ja sam gospodina podžupana zamolio, da mi priobći najprije imena osoba koje me tako objedjuju, a on mi je to uskratio, pa pošto mi je on to uskratio, ja sam ih tada sam naveo, da ta tužba potječe od Begovića i Šimića, i odgovorio sam na to pitanje, no u uzrujanosti i uzbuđenju neznam ni sam kako sam odgovorio ali čini mi se, da sam zatražio 1./ da se ustanove koje su to osobe, kojima se ja družim 2./ da se ustanovi i dokaže da li su te osobe doista antidržavni elementi.»¹⁰⁰

Vijest o Srčanovom dolasku u Viroviticu ubrzo se probila u javnost, a optužbe o postojanju tajnog udruženja «antidržavnih elemenata» izazvale su reakciju virovitičkih zajedničara. Koristeći se činjenicom što je bio urednik najčitanijeg virovitičkog glasila, a i sam je bio jedan od prvooptuženih, Ivan Plevnik je odlučio cjelokupni slučaj, o kojem se u gradu nešto naslućivalo, iznijeti u javnost. Plevnik se naročito obrušio na one zastupnike u gradskom zastupstvu koje je smatrao pravim uzročnikom događaja. Uvidjevši da organi vlasti «državotvornim elementima» u Virovitici drže Antoša, Šimića, Čeledu, Vargića i dr., Plevnik ih optužuje da su ovi ne tako davno bili «stupovi propalog mađaronstva».¹⁰¹ Plevnik je, preko *Virovitičana*, otvoreno stao i u

⁹⁹ HDA, PrPu, 6-14/1157/1923., kut. 39, Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Virovitici Predsjedništvu Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju 7. svibnja 1923.

¹⁰⁰ *Isto*.

¹⁰¹ «Antidržavni elementi», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 23, 1. «Za prevrata znali su zgodo skočiti u narodne redove, pribili su grudi velike hrvatske trobojke i uvjerali kako su oni pravi i nepatvoreni rodoljubi, a evo kod prvog koraka izdali su hrvatstvo te na nas viču da

obranu povjerenika Banovca. Prvi put u virovitičku javnost se iznosi podatak, s vjerojatnim ciljem privlačenja njezinih simpatija, koji nije prisutan u Srčanovom izvještaju, a po kojem je Banovac odgovoran i za izgred na skupštini HRSS-a u Virovitici jer nije spriječio «glasovanje skupštinaru dizanjem ruke u vis da su za republiku».¹⁰² Upravo će ovaj novi trenutak, uvođenje optužbe za pasivno promatranje «antidržavnog» ponašanja HRSS-a, u očito dobro smišljenoj akciji uperenoj protiv Banovca, predstavljati «dokaz» nakon kojeg će Predsjedništvo pokrajinske uprave konačno pristati na smjennivanje Ivana Banovca.

Predizborna skupština održana u Virovitici 25. veljače 1923. bila je pokazatelj prave snage seljačkog pokreta, kojeg je u sklopu HRSS-a, organizirao Stjepan Radić. Prema Banovčevu izvještaju Pokrajinskoj upravi, načinjenom istog dana kada se skupština i održala:

«došlo je na na taj zbor seljačtvo iz svih područnih općina ovoga kotara, koji su narodnosti Hrvatske a pristaše Radićeve, nešto iz susjednih kotareva Daruvar, i Gjurgjevac. Bilo je i nešto gradjanstva iz znatiželje koji nisu pristaše Radićeve stranke. Moglo je u svemu biti na tom zboru 6.000 – 7.000 duša, prem mi pristaše i vodje Radićeve stranke na samom zboru rekoše da tu imade oko 30.000 duša što je apsolutno nemoguće. Na samom mjestu bila je podignuta ogradjena i zelenilom iskićena tribina za govornike i za oblasne izaslanike. Oko tribine bilo je smješteno oko 10 narodnih barjaka a medju njima i jedan Sjedinjenih Američkih Država. Banderija /jahača/ moglo je bit po prilici 250 koji su izvan publike održavali red.».¹⁰³

Najvažniji trenutak skupštine bio je govor Filipa Lakuša, nositelja kandidacijske liste HRSS-a u virovitičkom izbornom okrugu. Lakuš je, u svom govoru, kritizirao vladajući režim zbog potčinjavanja hrvatskog naroda te isticao potrebu za pravednijim unutarnjim uređenjem države koje bi se, prije svega, trebalo temeljiti na ravnopravnosti te poštivanju želja hrvatskog seljaka koji je, prema njemu, republikanski raspoložen. Svoj govor Lakuš je završio poklikom: «Živila hrvatska seljačka republika!». Predstojnik Bano-

---

sno «antidržavni elementi» mi koji smo u prošlosti svom snagom duše svoje glogali veliko stablo moćne Hungarije, kojega su oni zaljevali i branili, koje radimo svom snagom na tom da ova država S.H.S., bude u istinu i naša država». (*Isto.*)

¹⁰² «Neka javnost sudi», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 23, 1.-2. Pored gore navedene optužbe Banovac je, prema pisanju *Virovitičana*, «morao odgovarati na ove tužbene navode: 1. objedjeni ste da se družite sa antidržavnim elementima, a otvoreno izbjegavate državnotvorne elemente, 2. objedjeni ste da se družite sa imenovanim predsjednikom stanarinskog ureda svog prijenosnog prijatelja i strančara dr. Kohna, 3. objedjeni ste da ste dali za skupi novac prevažati blato iz jedne ulice u drugu, 4. objedjeni ste što nijeste zaprečili izvješjenje hrvatske zastavu na kolodvoru Virovitičku Antunovac kada su republikanci putovali na Radićev zbor u Zagreb, 5. objedjeni ste da ste dali praviti neukusnu i nevaljanu ogradu bez jeftinbe, 6. objedjeni ste što je Plevnik gradjevnim materijalom zapremio ulicu i dio trga i time spriječio javni promet i 7. objedjeni ste da favorizirate svog istomišljenika Plevnika da on može u novinama antidržavno pisati i sijati plemensku mržnju i razdor». (*Isto.*)

¹⁰³ HDA, PrPu, 6-14/955/1923., kut. 38, Kraljevska kotarska oblast u Virovitici Predsjedništvu Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju od 25. veljače 1923.

vac nije vidio ništa spornoga u Lakuševu govoru jer je govor «bio u duhu Republikanskom izrečen te nije napose isticana nezavisna Hrvatska Republika, jer je govornik kazao da on priznaje granice ove države i da traži sporazumno unutarnje uređenje države sa Srbima i Slovencima u smislu republikanskom».¹⁰⁴ U istom smislu govorio je i još jedan prvak radićevog HRSS-a, Stjepan Košutić.¹⁰⁵ No, za razliku od Banovčevog izvješća, ono redarstvenih agenata Lazara Krasnića i Milivoja Dabića, također prisutnih na skupštini, Košutićevom govoru dodaje i pojedinost, koja će, u konačnici, biti odlučujući čimbenik u kasnijem premještanju kotarskog predstojnika:

«Posle ove [Olge Barić-op. a.], govorio je Dr. Košutić, ovoga govor bio je kratak, agitacioni, i u govoru pozvao je masu neka dignu ruku za republiku i ruke su digli svi u vis, - kritikovao je rad Sv. Pribičevića, a masa je viknula ‘dole s njim’ a on je na to rekao ‘ta već je dole i nikad se više popeti neće’...».¹⁰⁶

Zanimljivo je da niti radikali nisu u javnost izišli s informacijom o navodnom glasovanju za hrvatsku seljačku republiku na skupštini stranke u Virovitici. Zapravo, Banovac se, u njihovom izvješću uopće niti ne spominje. Konstatira se, prilično sažeto, kako su govornici isticali «da o državnom uređenju ima da odluči narod. Napadali su Sv. Pribičevića i iznosili neke optužbe protiv njega. Nije došlo ni do kakvih sukoba ni upadica.».¹⁰⁷

Upravo Banovčev «propust» prilikom skupštine HRSS-a u Virovitici zauzima središnje mjesto u novom izvještanju župana Božića Predsjedništvu pokrajinske uprave. Upozoravajući na nedopustivost isticanja «nezavisne Hrvatske seljačke republike i svako propagiranje otcepljenja bilo kojeg dijela naše zajedničke države», Božić konstatira da je «sasvim nevjerojatno da bi mogao kotarski predstojnik Ivan Banovac zaboraviti izvijestiti o usljedilom glasovanju za Hrvatsku seljačku republiku [...] već je isti vjerovatno znalice propustio izvestiti znajući, da to nije smio dozvoliti [...] svakako počinio jednu grubu povredu službene dužosti».¹⁰⁸ Na osnovi ovih optužbi župan Božić sada predlaže i sasvim konkretne mjere protiv Banovca, tražeći njegov premještanje opravdavajući takvu mjeru potrebnom «da na granici države spram Magjarske u gradu i kotaru Virovitici bude šefom čovjek, koji svojim

¹⁰⁴ *Isto.*

¹⁰⁵ *Isto.*

¹⁰⁶ *Isto*, Uredovno izvešće redarstvenih agenata Lazara S. Krasnića i Milivoja Dabića od 26. veljače 1923.

¹⁰⁷ «Vesti iz okolice – Zbor HRSS u Virovitici», *Straža*, V/1923., br. 45, 3.-4.

¹⁰⁸ HDA, Grupa XXI, inv. broj 720. Kao razloge zbog kojih bi Banovac morao biti smijenjen Božić navodi i sljedeće: «zamjera mu se nereagiranje za sudjelovanje J. Ambrošića, vojnog lica, koji je u civilu prisustovovao skupštini HRSS, slučaj Halili, direktora Ratarske banke u Virovitici, koji je osuđen na izgon od strane Banovca, propustio je svoju dužnost glede poverenog mu nadziranja /cenzure/ povremenoga tiskopisa «Virovitičan», sumnjivo je i premeštanje kotarskog predstojnika Ivana Banovca u virovitičku županiju jer je bio okrivljen, da je u Vinkovcima, gde je služio, u privatnom društvu 28. juna 1921., kada je bilo slavljeno primiče Vidovdanskog Ustava izjavio da se mi Hrvati nemamo razloga veseliti prihvatit Vidovdanskog Ustava». (*Isto.*)

držanjem koli u službi toli u privatnom životu daje garancije za uspješan rad i u koga svi ispravni državljani bez razlike imaju povjerenja». ¹⁰⁹ Treba spomenuti i činjenicu da je župan Božić, kao još jedan razlog za postojanje popustljivosti predstojnika Banovca prema «antidržavnim» elementima u Virovitici, smatrao i njegovo toleriranje oštrog antirežimskog pisanja tjednika *Virovitičan*. Naime, urednik i vlasnik toga lista, Plevnik, nije se ustručavao kritike na račun župana Božića, posebice u vezi s njegovim postupanjem u vezi s izborom virovitičkog gradonačelnika, ali i kritike vladajućeg beogradskog režima. Tako je Božić, naprimjer, u svojim redovitim tjednim izvješćima o prilikama u virovitičkoj županiji, 3. svibnja Pokrajinsku upravu izvijestio kako je «razabrao [...], da kr. kotarski predstojnik Ivan Banovac u Virovitici ne vrši cenzure, kako bi trebalo pak sam poveo izvide protiv njega.». ¹¹⁰

Desetak dana kasnije (23. svibnja) Predsjedništvu pokrajinske uprave u Zagrebu stiglo je naređenje Ministarstva unutarnjih poslova u kojem stoji «da je kotarski predstojnik Banovac premješten iz Virovitice zbog incidenta na skupštini». ¹¹¹ Pored premještaja s mjesta kotarskog predstojnika i vladinog povjerenika za grad kotar Viroviticu protiv Banovca je bio pokrenut i disciplinski postupak. Samo dva dana kasnije (25. svibnja) Predsjedništvo pokrajinske uprave je u dopisu velikom županu Božiću naredilo da «smjesta odredi discipliniranu istragu protiv kotarskog predstojnika Banovca». ¹¹² Nakon nekoliko postupaka i uloženi žalbi na presude tih postupaka Banovac je, odlukom kraljevskog upravnog suda u Zagrebu 15. travnja 1924., oslobođen svih optužbi. ¹¹³

Nakon što je premještenje Banovca uspješno provedeno, a novim kotarskim predstojnikom i vladinim povjerenikom za Viroviticu postao Milan

¹⁰⁹ *Isto*.

¹¹⁰ HDA, PrZv, 6-14/4325/1923., kut. 1117, Veliki župan virovitičke županije i grada Osijeka Predsjedništvu Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju od 3. svibnja 1923.

¹¹¹ HDA, Grupa XXI, inv. broj 720, Ministarstvo unutarnjih poslova Predsjedništvu pokrajinske uprave 23. svibnja 1923. godine.; «Domaće vijesti», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 24, 2.

¹¹² *Isto*, HDA, Grupa XXI, inv. broj 720. U tom dopisu Banovac se tereti «što na skupštini HRSS održanoj u Virovitici dne. 25. februara o.g. nije kao oblasni izaslanik nikako reagirao na poziv govornika g. Košutića, koji je pozvao pučanstvo da oni koji su za republiku, dignu ruku u zrak te što je time omogućio da je glasovanje izvršeno bez reakcije državne vlasti [te] što o ovom svakako važnom incidentu zbora nije u svom inače opsežnom i iscrpljivom izvještaju ništa izvijestio». Ostalih optužbi Banovac je oslobođen.

¹¹³ HDA, Personalije, DB, br. 3657. Sud u Zagrebu je naveo sljedeće razloge zbog kojih je odbacio optužbe protiv Banovca: «što je 1. već prije zbora predlagao nadležnom podžupanu, da se zbor ne dopusti, naglasivši, da su na sličnim zborovima žitelji čak za republiku zaključivali, 2. pošto je tik pred zborom došlo do znanja, da je u Suhopolju došlo do tučnjave između žitelja polazećih na zbor i dobrovoljaca i 3. pošto su mu dobrovoljci zaprijetili, da će ga na samom zboru uzeti na nišan, nazivajući ga republikanskim kotarskim predstojnikom, jer da je on zbor odobrio». (*Isto*.)

Huzjak¹¹⁴ virovitička javnost se ponadala da je konačno došlo do normalizacije političkih odnosa u gradu, ali rješenjem Pokrajinske uprave u Zagrebu od 19. lipnja 1923. gradsko zastupstvo je raspušteno. Dvije suprotstavljene političke grupe u Virovitici (radikali, zajedničari) različito su ocjenjivali takav rasplet događaja. Organizacija NRS-a u Virovitici s oduševljenjem je dočekala ovo rješenje jer je ono «razumljivo i opravdano, jer je zastupstvo oponiralo protiv prava i zakona i bilo nesposobno za rad».¹¹⁵ Za razliku od radikala zajedničari su oštro protestirali protiv ovakvog raspjeta situacije, pri čemu su dobili i podršku stranačkog vodstva u Zagrebu. Optužujući župana Božića za flagrantno kršenje gradske autonomije zajedničari su ga smatrali odgovornim za pokušaj da «svog čovjeka» (Vargić) postavi na čelo gradskog zastupstva u Virovitici, a kada mu to nije uspjelo «proturao je raspust netom izabranog zastupstva virovitičkoga».¹¹⁶ Pretpostavljalo se da će novi gradski izbori biti uskoro raspisani, ali oni su obavljeni tek 11. studenog 1923., što znači da je Virovitica ponovno upala u razdoblje u kojem je gradom upravljao vladin povjerenik.

Gradski izbori u Virovitici 11. studenog 1923.

Raspisivanje gradskih izbora za 11. studenog 1923. ponovno je dovelo do buđenja političkog života, s tom razlikom da je sada u prvi plan izbilo agitacijsko djelovanje političkih stranaka. Time su, privremeno, s gradske političke pozornice, pomaknuti svi oni događaji (smjenjivanje predstojnika Banovca, optužbe protiv Plevnika i ostalih zajedničara) koji su dugo zaokupljali virovitičko građanstvo. To, naravno, ne znači da su utjecaji tih događaja posve nestali (protiv Plevnika je, u međuvremenu, pokrenut i sudski postupak zbog navodne uzurpacije gradskog dobra) jer je svaka politička stranka u svojoj predizbornoj agitaciji često koristila te utjecaje, interpretirajući ih u svoju korist.

Virovitička organizacija HZ-a, osjećajući se moralnim pobjednikom prethodnog razvoja političke situacije u gradu, razvila je predizborne aktivnosti najvišeg intenziteta, nemalo se, pritom, koristeći stečenim iskustvom iz prethodnog razdoblja. Kao uvod u opsežnu predizbornu kampanju, u organizaciji stranke u gradu došlo je do izbora novog vodstva te izbacivanja onih članova, koji su se u gradskom zastupstvu odvojili od većine zastupnika (Vargić, Frgić, Gašpar). Na sjednici održanoj 15. srpnja 1923. izabrano je novo vodstvo stranke u Virovitici (većinom sastavljeno od članova koji su bili izabrani 19. ožujka 1922.), ali je od izbora novog vodstva zanimljivija činjenica da je došlo do «revizije [...] pristaša i članova».¹¹⁷ Virovitički zajedničari imali su

¹¹⁴ HDA, Personalije, Dosje Huzjak, br. 512.

¹¹⁵ «Domaće vijesti-Raspust gradskog zastupstva», *Virovitičanin*, I/1923., 26, 2.

¹¹⁶ «Gradsko zastupstvo u Virovitici raspušteno», *Hrvat*, V/1923., br. 989, 2.

¹¹⁷ «Skupština Hrvatske Zajednice», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 33, 1.; «Iz Hrvatske Zajednice!», *Hrvat*, V/1923., br. 1007, 1. Novo vodstvo virovitičke organizacije HZ-a bilo je:

jasne stavove o važnosti predstojećih gradskih izbora; oni su trebali rezultirati izborom gradskog zastupstva koje će biti sposobno preuzeti upravu grada u svoje ruke, a morali su i ukazati virovitičkom građanstvu na prave uzročnike nepostojanja kontinuiteta gradske vlasti u Virovitici tj. «tko su ti ljudi koji ometaju redoviti rad zastupstva te da se vidi koliko ima te gospode, koji su pomoću ovog komesara i njegovog zaštitnika Božića tiranizirali gotovo čitavo građanstvo». ¹¹⁸ Gradska organizacija HZ-a je ponovo bila pobornikom ideje zajedničkog istupa hrvatskih političkih stranaka na predstojećim izborima, a naišla je na pozitivan odgovor organizacije HSP-a u gradu. Zaključeno je da se ponuda o zajedničkom istupu predloži i HRSS-u «da i ona pristupi toj jedinstvenoj listini pa da i njezini članovi zauzmu doličan položaj u budućoj gradskom reprezentaciji». ¹¹⁹ Kako je organizacija HRSS-a u gradu još ranije donijela odluku o samostalnom istupu na izborima i, što je još važnije, o ponovnom odbijanju polaganja prisege, planovi o zajedničkom istupu hrvatskih političkih stranaka su propali. Ovakav razvoj događaja imao je utjecaj i na organizaciju HSP-a, koja je prekinula savez sa zajedničarima i najavila samostalan istup. Tako organizaciji HZ-a nije ništa drugo preostalo nego da samostalno istupi na gradskim izborima, optužujući zbog neuspjeha stvaranja «hrvatske liste» isključivo HRSS «koja nije htjela slogu, već odlučila poći samostalno u izbore». ¹²⁰ Tri dana prije izbora gradska organizacija HZ-a u Virovitici biračima je uputila proglas u kojem je naglasila svoju ustrajnost u borbi protiv korupcije i radikalskog bezakonja. U proglasu je dominantno inzistiranje na razrješenju političke situacije u gradu, dok socijalni i razvojni programi uopće nisu prisutni. ¹²¹ Proglas HZ-a upućen birači-

---

predsjednik-Franjo Žmegač, potpredsjednici-Luka Pavelić, Dragutin Valentić, blagajnik-Ivo Majer, tajnik-Josip Zimmerman, članovi odbora-Franjo Ambrošić, Franjo Bodalijski, Edo Majtanić, Stjepan Mikić, Aleksandar Langer, Ivan Plevnik, Armin Schiebel, Ljudevit Scumacher i Ivan Vargović. (*Isto.*)

¹¹⁸ «Gradski izbori», *Virovitičan*, XXV/1923., 37, 1.-2.

¹¹⁹ *Isto.*

¹²⁰ «Braćo sugradjani», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 48, 1. Kandidatska lista HZ-a bila je sastavljena ovako: Dragutin Paulin, Dragutin Valentić, Armin Schiebel, Josip Zimmerman, Stjepan Mikić, Ivan Majer, Franjo Bodalijski, Mato Pavelić, Josip Schwartz, Ljudevit Scumacher, Franjo Lazić, Franjo Ambrošić, Edo Majtanić, Mato Frgić, Bogumil Adamec, Mijo Simunić, Josip Užar, Andrija Pojed, Stjepan Hartzer, Franjo Nemeček, Matija Bauer, Franjo Sopijanac, Josip Lichtner i Viktor Bartolović. (*Isto, Virovitičan*, XXV/1923., br. 48, 1.)

¹²¹ Točke proglasa glase: «Hrvatska Zajednica» a) ide zato u gradske izbore, da se kandidatima izabranim sa svoje listine, omogućiti pravilan i zakonit rad gradskog zastupstva, b) ide u izbore, da omogući ukinuće **komesarijata**, tog najvećeg zla, koji je virovitičkom građanstvu nametnuo dosadašnji veliki župan županije virovitičke, da mu se osveti, što nije izabran načelnikom njihov čovjek, koji je **prijatelj** dušmana našeg naroda, c) ide u izbore, da spriječi razbacivanje i uništenje gradskog novca kojeg je preko dva milijuna **prištedio** bilježnik, g. Majtanić kao upravitelj općine i sačuvao ga na poštnu i pravednu razložbu zakonitog gradskog zastupstva, jer je ono jedino ovlašteno da pametno raspolaže sa gradskim novcem za najpreče gradske potrebe, d) **ide u izbore da spriječi nakanu za gradnju mrciništa, a po gradjanima teško uplaćeni kapital, ide u izbore, da poznatim ljudima, koji su najveći dušmani našeg grada, bude za uvijek onemogućeno njihovo šepirenje po gradskom po-**

ma u Virovitici dodatno je doprinio već ionako uzavreloj političkoj atmosferi u gradu, pa je došlo do reakcije organa vlasti. Odlukom župana Božića cjelokupna naklada *Virovitičana* je zaplijenjena, za što su zajedničari optužili povjerenika Huzjaka koji je «očito po naputku radikala, odmah zaplijenio čitavu nakladu Virovitičana temeljem člana 13. i 138. vidovdanskog ustava, jer da taj broj mržnju protiv države te plemenski razdor».¹²² No, kraljevski sudbeni stol nije odmah potvrdio takav Huzjakov postupak pa ga je, dan nakon održavanja gradskih izbora, pozvao da pobliže obrazloži zapljenu *Virovitičana*.¹²³ U detaljnijem obrazloženju svoje odluke predstojnik Huzjak ustvrdio je da on cjelokupno pisanje *Virovitičana* smatra «antidržavnim» te da je zato zabranio njegovo raspacavanje. Huzjakov stav prema pisanju ovog lista najbolje ilustriraju njegove riječi:

«Zaplijenjen nije bio nijedan članak, a niti koji stavak članka, već je bilo zabranjeno rasturivanje tog izdanja na temelju čl. 13. i 138. Ustava radi toga, što se čitavim sadržajem tog lista izaziva mržnja protiv države i sije plemenski razdor. [...] Za prosudjivanje razloga, koji su me vodili kod tog postupka, mora čovjek potpuno poznavati one, valjda jedinstvene političke prilike, koje ovdje vladaju. Nekomu tko izdaleka čita te novine, možda i izgleda moja mjera prestroga, ali onaj, tko ovdasnje prilike pozna, tko dobro pozna milieue, u kom su ti članci nastali, tko pozna ljude, koji te članke pišu, taj zna kakova mržnja protiv države i narodnog jedinstva te ljude u njihovom političkom djelovanju vodi. I kad jedan građanin Virovitice pristaša Hrvatskih ekskluzivnih [sic!] stranaka te članke čita, čita ih drugim očima, nego tko strani, i on u tim člancima n. pr. nek [ne] čita riječ radikal kao pristašu jedne stranke već u toj riječi on vidi sebi morskog Srbina, vidi predstavnika sebi mrske države i politike, koj[i]a žele sredjenje uprave što njemu nikako ne konvenira.»¹²⁴

glavarstvu, kao i njihovo gospodarenje i upravljanje za i u ime komesara. e) ide u izbore, da zapriječi svako daljnje zlo nad slobodom naših poštenih i uglednih građana, koji su ni krivi ni dužni dovedeni na optuženičku klupu i odsjeli u «buvari» našeg gradskog poglavarstva, f) ide u izbore da zapriječi sudjenje našim građanima po Ces. I kr. tzv. prügipatentu, koji je za vrijeme austrijskog apsolutizma nad hrvatskim narodom donešen i kojim je već onda pogaženo svako pravo i svaka sloboda hrvatskog naroda. Tim i takovim protunarodnim zakonima služe se neprijatelji Hrvatske misli i hrvatskog naroda, pa se tim zakonom služi i današnji komesar i njegovi ljudi Begović i drugovi, g) ide u izbore, da u suradnji sa ostalim poštenim hrvatskim strankama i organizacijama dovede upravu grada u sklad sa voljom i željom građana, h) ide u izbore da sanira sve nepravde koje su protuzakonito nanešene našem mirmom i poštenom građanstvu i i) ide u izbore i za to da očuva u našem gradu čestitog radnika za dobrobit građanstva, bilježnika Majtanića, kojeg žele oni na listama 4 i 6 pomoću dra Božića iz Virovitice premjestiti. («HRVATI SUGRADJANI», *Virovitičan*, XXV/1923., br. 49, 1.-2.).

¹²² «Nasilja Osječkog župana», *Hrvat*, V/1923., br. 1105, 3.

¹²³ HDA, PrPu, 3-2/10067/1923., kut. 13, Veliki župan virovitičke županije i grada Osijeka Predsjedništvu Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju 12. svibnja 1923.

¹²⁴ HDA, PrPu, 3-2/10352/1923., kut. 13, Kraljevski vladin predstojnik za grad Viroviticu Velikom županu virovitičke županije i grada Osijeka od 22. studenog 1923.

Od hrvatskih političkih stranaka na gradskim izborima 11. studenog 1923., osim HZ-a, nastupili su HRSS¹²⁵ i HSP¹²⁶. Iako su zajedničari predlagali zajednički istup hrvatskih političkih stranaka na predstojećim gradskim izborima, do njega, ipak, nije došlo. Organizacija HRSS-a je na sjednici održanoj 14. listopada 1923. samo potvrdila ranije donesenu odluku o samostalnom istupu na izborima.¹²⁷ Pored ovih političkih stranaka na gradske izbore u Virovitici su izašli radikali (nositelj liste bio je Josip Begović, kao nezavisni kandidat), pod nazivom «Nezavisno i slobodno građanstvo» (NiSG)¹²⁸, socijalisti¹²⁹ i skupina koju su predvodili nekadašnji zastupnici HZ-a, a koja se prozvala «Gospodarska Lista» (GL).¹³⁰

Rezultati gradskih izbora u Virovitici održanih 11. listopada 1923. bili su sljedeći:¹³¹

Kand. lista	HZ	HRSS	HSP	NiSG	SPJ	GL
Broj mandata	7	7	4	3	2	1

Gradski izbori od 11. listopada 1923. pokazali su svu raspršenost virovitičke političke pozornice. Niti jedna stranka ili grupacija nije uspjela osvojiti dovoljan broj mandata u gradskom zastupstvu koji bi joj omogućio biranje

¹²⁵ Kandidatska lista HRSS-a bila je ovako sastavljena: Ivan Bartolović, Franjo Guth, Antun Požežanac, Đuro Černi, Mato Galović, Ivan Habijanac, Antun Kovačević, Ivan Moslavac, Pavao Markovinović, Antun Kličina, Mato Debeljaković, Franjo Šarić, Antun Šisler, Tomo Košić, Josip Smutni, Josip Kozjak, Tomo Terzić, Mato Čoso, Antun Jerković, Ivan Šuprna, Josip Kovačević, Franjo Šemberger, Martin Martinčević i Franjo Mandić. (bez naslova, *Virovitičan*, XXV/1923., br. 49, 3.)

¹²⁶ Kandidatska lista HSP-a bila ovako sastavljena: Franjo Čagljević, Stjepan Ištvanović, Tomo Kolar, Antun Kovačević, Tomo Mihalić, Adolf Flaš, Ivan Rotter, Milan Badovinac, August Grgić, Mato Šuprinović, August Kelčec, Mile Dijačić, Antun Hajić, Martin Pavoković, Stjepan Jedlička, Franjo Lucarić, Josip Klier, Stjepan Magdalek, Josip Karlovčan, Ignac Novak, Vjekoslav Odicki, Mato Koler, Ivan Kovačević i Dragutin Lazić. (*Isto.*)

¹²⁷ «Iz Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke», *SD*, XVII/1923., br. 44, 5.

¹²⁸ Kandidatska lista «Nezavisno i slobodno građanstvo» bila je ovako sastavljena: Josip Begović, Mato Šporčić, Srećko Weismann, Đuro Šuprinović, Vjekoslav Ružička, Martin Schneman, Mato Benković, Franjo Frgić, Mijo Poljanac, Dragutin Scholz, Tomo Janeš, Josip Šljibar, Mato Benetić, Mato Bodalića, Josip Šuprinović, Andrija Zver, Ivan Sladović, Đuro Benković, Mato Dvojak, Joza Vrbenski, Ivan Salajić, Franjo Mihaļjević, August Richter i Mato Šuprinović. (bez naslova, *Virovitičanin*, XXV/1923., br. 49, 3.)

¹²⁹ Kandidatska lista socijalista ovako je bila sastavljena: Valentin Löffler, Franjo Čizmađija, Ante Ruttar, Ivan Welles, Miroslav Satler, Mato Torčić, Martin Kiriš, Martin Andrašević, Ivan Gabriel, Lazo Rakoić, Nikola Čalić, Ivan Lebinac, Franjo Kozjak, Karl Kostilanj, Jakov Stipetić, Stevo Žubrić, Savo Danilović, Martin Lebinac, Vid Žalac, Ivan Mathor, Josip Flaš, Hugo Dvoržak, Mehmed Pezić i Stanko Korušić. (*Isto.*)

¹³⁰ Kandidate «Gospodarske liste» nisam u cijelosti uspio prikupiti, ali na njoj su kandidirali Antun Vargić, Šandor Benak, Ivan Kovačević i Franc Škof. (?). (*Isto.*)

¹³¹ «Vesti iz okolice- Izbor u Virovitici», *Straža*, V/1923., br. 249, 4.; «Naknadni gradski izbori razpisani», *Virovitičan*, XXVI/1924., br. 12, 1.

gradonačelnika iz njezinih redova. Došlo je do značajnog pada popularnosti HRSS-a kojem se, očigledno, nije previše isplatila dugotrajna apstinencija u političkom životu Virovitice. Od političkih stranaka koje su nastojale iskoristiti neprestanu političku borbu zajedničara i radikala u Virovitici veliki je uspjeh postigao HSP. Upravo će pravaši, uz podršku socijalista, biti najzaslužniji za činjenicu da će Virovitica, nakon dugog nepostojanja aparata gradske vlasti, dobiti gradonačelnika. Na sjednici gradskog zastupstva održanoj 14. prosinca 1923., zajedničar Armin Schiebel, do tada ne toliko istaknuti zajedničar, glasovima zastupnika HZ-a, HSP-a i SPJ-a, uz podršku, kao rezultat prethodno postignutog dogovora, trojice zastupnika s liste «Nezavisno i slobodno građanstvo», bit će izabran za gradonačelnika Virovitice.¹³² Ipak, Schiebel će se kratko zadržati na mjestu prvog čovjeka grada. Treba napomenuti da su izabrani zastupnici HRSS-a i ovog puta odbili položiti prisegu, ali njihova brojnost (7) nije bila dovoljna da bi dovela do raspusta gradskog zastupstva.

Zaključak

Razvoj političkih odnosa u Virovitici od nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do kraja 1923. karakterizira nepostojanje kontinuiteta u radu gradskih vlasti. Sve do prosinca 1923. u Virovitici nije, zbog raznih političkih postupaka različitih političkih stranaka i organa vlasti, bio moguć izbor gradonačelnika. Do donošenja Zakona o zaštiti države i Obznane takav razvoj događaja sprječavali su komunisti odbijajući položiti prisegu, koja je prema Ustavu Kraljevine SHS, bila obvezna za sva predstavnička tijela (općinska i gradska zastupstva te parlament). Nakon što je komunističko djelovanje prestalo biti važnijim čimbenikom u političkom životu Virovitice, nemogućnost izbora gradonačelnika svojim su postupcima izazvali zastupnici HP/RSS-a, od izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920., najjača stranka u gradu, iako je posve vjerojatno kako virovitičkim radićevcima nije u interesu bilo nefunkcioniranje virovitičkog gradskog zastupstva, nego je prije bila riječ o čvrstoj namjeri da se, putem odbijanja polaganja prisege, odbije priznati i monarhistički tip vladavine u državi. Ovakvo ponašanje HP/RSS-a imalo je višestruke posljedice. S jedne strane, HP/RSS je dobar dio biračkog tijela Virovitice preuzeo od HZ-a, onemogućujući tako zajedničare, političku grupaciju koja je bila spremna položiti prisegu i sudjelovati u radu gradskog zastupstva, u namjeri da zadobije većinu i izabere gradonačelnika iz svojih redova. S druge strane, ovakvi postupci HP/RSS-a neposredno su ojačali radikale u gradu. Kada je zajedničarima ipak uspjelo (zahvaljujući apstinenciji HP/RSS-a) steći potrebnu većinu u gradskom zastupstvu Virovitice, u izbor gradonačelnika umiješali su se drugi čimbenici, koji su, zapravo, cijelo vrijeme i imali sve poluge vlasti u svojim rukama. Zahvaljujući prelasku nekolicine HZ-ovih zastupnika u redove radikala te podršci viših organa vla-

¹³² «Vesti iz okolice – Konstituisanje gr. zastupstva u Virovitici», *Straža*, V/1923., br. 275, 4.

sti, organizaciji NRS-a u Virovitici (koju su podržavali i demokrati) je uspjelo spriječiti takav razvoj događaja. Cijeli slučaj oko izbora gradonačelnika u Virovitici, u biti, predstavlja ogledni primjer koji upečatljivo svjedoči o stvarnoj autonomiji gradskih općina u Kraljevini SHS, ali i o tome da je često nesloga hrvatskih političkih stranaka te animoziteti između prvaka njihovih lokalnih organizacija dovela do nemogućnosti da se makar u skućenim okvirima gradskih vlasti parira centralističkim nastojanjima Beograda. Na kraju je zajedničarima (nakon optužbi protiv njihovih čelnika, zapljene glasila i raskola u stranci) ipak, na samom kraju 1923., uspjelo postaviti Armina Shiebela, manje istaknutog zajedničarskog prvaka, koji je, u tom trenutku, donekle bio prihvatljiv i radikalima te organima vlasti, na mjesto gradonačelnika Virovitice.

Summary

THE POLITICAL STAGE IN VIROVITICA BETWEEN 1922 AND 1923

On the basis of various publications produced by the parties and of available archival materials, the author of this paper sets out to analyze the development of the political scene in Virovitica from the beginning of 1922 to the end of 1923. Given the importance of the events that occurred and their impact on the future development of the political life in Virovitica, this period represents one of the most important episodes in the interwar history of Virovitica. The period was marked by the absence of the basic mechanisms of town government (nonfunctioning of town representation), by frequent interference of higher regional or state bodies with the political life of the town and by intense animosity among the local party leaders. In light of such circumstances Virovitica appeared to be an area of political instability, which had adverse effects on the economic development of the whole region.

In the period between the establishment of the Monarchy of the Serbs, Croats and Slovenes (the SHS Monarchy) and 1923, the political scene was remarkable for the lack of continuity in the functioning of town authorities. In result of various political actions undertaken by different political parties and bodies of authority, it was impossible to elect a mayor of Virovitica all through December 1923. Until the passing of the State Protection Act and the "Obznana" decree, this was prevented by the communists refusing to pledge an oath, which was obligatory at the time for all bodies of authority (representatives of municipal and town authorities and those in the Parliament) under the Constitution of the SHS Monarchy. Even after communist activities had lost some of the popularity and luster in the political life of Virovitica, the mayor could still not be elected for reasons of interference on the side of Croatian Popular Peasant Party (HPSS) / Croatian Republican Peasant Party (HRSS), which had been the most influential party since the elections for the Constituent Assembly. This had multiple effects. On the one hand, the HPSS/HRSS took over quite a big portion of the electoral votes from the Croatian Union (HZ), preventing thus members of the latter (who were ready to pledge political oaths and to participate in the functioning of the town authorities) to gain the majority of votes and to elect a mayor from their own rank. On the other hand, such behavior of HPSS/HRSS only gave boost to the town radicals. Once the members of the HZ eventually succeeded (largely due to the abstinence of HPSS/HRSS) in winning the majority of seats in representative bodies of the town of Virovitica, other factors stood in the way of electing a mayor. Because several representatives of HZ joined with the radical camp and due to the support from the higher bodies of authority, the National Radical Party (NRS) organization in Virovitica (which also enjoyed the support of the democrats) managed to prevent it again. The Virovitica case, in essence, testifies to the existence of real autonomy of town municipalities in the SHS Monarchy, but also to the time-worn fact that differences among Croatian political parties and personal animosities among the leaders of their local offices frequently ruined any chances of countering the centralistic tendencies of Belgrade, if only within the bounds of the local, town administration. Eventually (following the accusations leveled against their leaders, seizure of their publication and divisions within the party), at the end of 1923 the HZ managed to post Armin Schiebel, the local leader of HZ, as the mayor of Virovitica.

(Prijevod sažetka: Gabrijela Buljan)

Key words: political life, municipal autonomy, Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (the SHS Monarchy), Virovitica.